

WRR

FILANTROPIE OP DE GRENS VAN OVERHEID EN MARKT

Peter de Goede, Erik Schrijvers
en Marianne de Visser (red.)

1 FILANTROPIE OP DE GRENS VAN OVERHEID EN MARKT. NAAR EEN BELEIDSVISIE

Peter de Goede, Erik Schrijvers en Marianne de Visser

1.1 INLEIDING: DE RELATIES TUSSEN FILANTROPIE, OVERHEID EN MARKT

“Wij leven in de Gouden Eeuw van de filantropie”, aldus Theo Schuyt, hoogleraar filantropie aan de Vrije Universiteit, tijdens zijn inaugurele rede in 2001. Nadien heeft hij deze van optimisme getuigende opmerking over het Nederlandse geefgedrag nog vele malen herhaald. Schuyt verwacht een gestage groei in filantropische bijdragen op grond van economische, demografische en sociaal-culturele ontwikkelingen. Nederland is namelijk nog nooit zo rijk geweest, de bevolking vergrijst, de gezinnen worden kleiner (waardoor de waarde van nalatenschappen aan goede doelen zal toenemen) en burgers willen steeds meer eigen initiatief en verantwoordelijkheid nemen (Schuyt 2015).

Tegen deze achtergrond is het niet verwonderlijk dat in de publieke sector de verwachtingen van filantropie toenemen. In het convenant *Ruimte voor geven* (2011) spraken het (toenmalige) kabinet en de filantropiesector af om als ‘partners inzake het publieke belang’ op te trekken en ‘waar mogelijk hun beleid en investeringen op elkaar af te stemmen’. Sommigen zien in het discours van de participatiesamenleving (Troonrede 2013) een appèl op de filantropie om als ‘achtervang’ of ‘extra capaciteit’ voor een bezuinigende overheid op te treden.¹ Door de recente decentralisaties in het sociale domein en de daarmee gepaard gaande bezuinigingen komen lokale overheid en filantropie elkaar bijvoorbeeld steeds vaker tegen bij de aanpak van sociale problemen. Zo sloot de gemeente Amsterdam in 2014 een convenant met charitatieve vermogensfondsen waarin samenwerking en kennisuitwisseling met het oog op ‘meer rendement voor het publieke belang’ centraal stonden. De grenzen tussen filantropie en overheid verschuiven en vervagen. De vraag is evenwel hoe ver een bezuinigende en decentraliserende overheid kan en mag gaan in het overlaten van publieke taken aan filantropie.

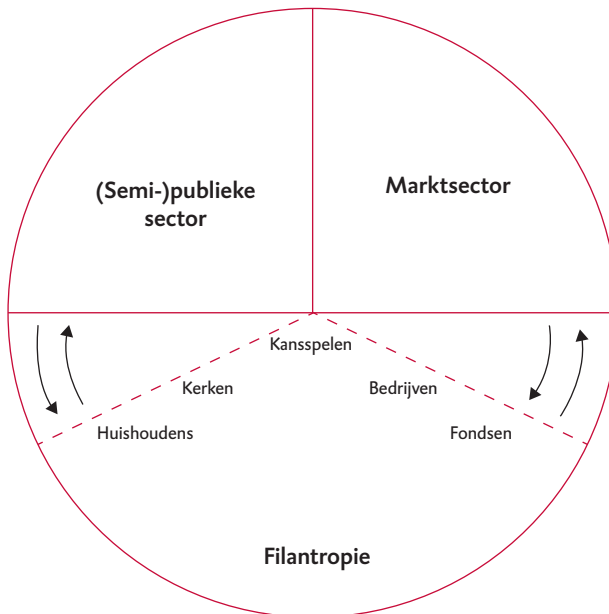
Ook tussen filantropie en bedrijfsleven verschuiven en vervagen de grenzen. Steeds meer ondernemingen willen missie-gedreven maatschappelijke waarde toevoegen, terwijl filantropie op haar beurt verzakelijkt. Zo beperken grotere vermogensfondsen zich niet langer tot ‘doe wel en zie niet om’, maar ontwikkelen zij zich tot sociale ‘investeerders’ die met ontvangende partijen afspraken maken over de besteding en meetbare impact van hun gift.² De graad van verzakelijking neemt nog toe wanneer giften het karakter aannemen van investeringen die mede gericht zijn op financieel rendement. Dit zien we bij ‘sociale ondernemingen’ die

maatschappelijke doelstellingen combineren met commerciële dienstverlenende of productieactiviteiten, doorgaans op een terrein waar al sprake is van overheidsactiviteit (Schulz et al. 2013). Hierin onderscheiden deze ondernemingen zich enerzijds van het traditionele, primair op winst gerichte bedrijfsleven en anderzijds van traditionele goededoelenorganisaties, die uitsluitend gericht zijn op maatschappelijke impact. De verzakelijking van de filantropie, zoals bij *social impact bonds*,³ kan men beschouwen als een teken van professionalisering van een sector die soms als weinig effectief en efficiënt wordt getypeerd. De vraag is echter of het inspelen op bedrijfsmatige motieven niet het oorspronkelijke grondmotief van filantropie ondermijnt (zie bijdrage van Trommel; Edwards 2010).

Filantropie functioneert dus naast – en steeds meer in interactie met – overheid en bedrijfsleven. Het lijkt erop dat de grenzen tussen deze domeinen verschuiven en vervagen: “*Many observers believe the boundaries among the sectors are blurring now more than ever (...) we certainly live in a time of often bewildering sectoral confusion*” (Payton en Moody 2008: 52; Salamon 2014a en 2014b).⁴

Deze ontwikkelingen op het grensvlak van filantropie en overheid en op het grensvlak van filantropie en markt vormen de directe aanleiding tot deze Verkenning (zie figuur 1.1).⁵

Figuur 1.1 Filantropie tussen (semi-)publieke sector en marktsector

Wat betekenen (potentiële) verschuivingen en vloeiende overgangen voor het beleid ten aanzien van filantropie? De invoering van de giftenaftrek in 1952 is een belangrijk sleutelmoment in dat beleid, maar een expliciete beleidsvisie is nooit ontwikkeld.⁶ De hervorming van de verzorgingsstaat en de decentralisaties in het sociale domein, het discours over de participatiesamenleving, de veranderingen in geefgedrag en de verzakelijking van veel filantropische instellingen geven daar nu wel alle aanleiding toe. Onze centrale vraag luidt: *wat betekenen de ontwikkelingen in de relaties tussen overheid, filantropie en bedrijfsleven voor een te ontwikkelen beleidsvisie op filantropie?*

Voor de beantwoording van deze vraag maken we dankbaar gebruik van de bijdragen van een aantal experts aan deze Verkenning, aan wie is gevraagd om specifieke thema's nader te analyseren. De eerste drie bijdragen hebben een sterk empirisch karakter en gaan achtereenvolgens in op de plaats van de Nederlandse filantropie in internationaal vergelijkend perspectief (hoofdstuk 2, Pamala Wiepking); de relatie tussen overheid en vermogensfondsen (hoofdstuk 3, Barbara Gouwenberg); en de belastingfaciliteiten die burgers (giftenaftrek) en 'algemeen nut beogende instellingen' (ANBI) genieten (hoofdstuk 4, Elly Mariani). De hierop volgende bijdragen richten zich op meer algemene thema's, te weten conceptuele en ethische reflecties ten aanzien van filantropie (hoofdstuk 5, Tim Meijers en Ingrid Robeyns); de bescherming en bevordering van mensenrechten in de context van de terugtrekkende overheid en de rol van filantropie bij de uitvoering van overheidstaken (hoofdstuk 6, Yvonne Donders en Vincent Vleugel); en wat de overheid moet doen om ervoor te zorgen dat filantropie een broedplaats van maatschappelijke veerkracht kan zijn (hoofdstuk 7, Willem Trommel). De hoofdstukken worden afgewisseld met een aantal door Jan van Dam en Marcel Ham geschreven intermezzo's die het rijke en veelvormige karakter van filantropie in Nederland illustreren.

In dit inleidende hoofdstuk staan we eerst kort stil bij filantropie als 'wezenlijk betwist begrip' (paragraaf 2). Daarna schetsen wij de veelvormigheid van de Nederlandse filantropie aan de hand van (landenvergelijkende) kerndata. We maken daarbij onderscheid tussen bronnen en doelen van filantropie en behandelen kort factoren die van invloed zijn op geefgedrag (paragraaf 3). Vervolgens bespreken wij de betekenis van filantropie voor 'het nut van het algemeen', maar gaan ook in op kritische geluiden (paragrafen 4 en 5). In paragrafen 6 en 7 gaan we dieper in op de grenzen tussen filantropie en overheid respectievelijk tussen filantropie en markt. In paragrafen 8 en 9 tenslotte leveren we bouwstenen aan voor een beleidsvisie op filantropie. Wij maken hierbij gebruik van een door ons ontwikkeld oriëntatiekader. We trekken één algemene hoofdconclusie: erken en respecteer de eigen aard van filantropie. De voornaamste opdracht aan de overheid, maar ook aan de filantropische sector zelf, is om haar grenzen met overheid en markt te bewaken.

1.2 FILANTROPIE: EEN WEZENLIJK BETWIST BEGRIP

Het begrip filantropie is etymologisch ontleend aan het Griekse *philánthrōpos* ('mensvriendelijk'), gevormd uit *philo* ('liefhebbend') en *ánthrōpos* ('mens').⁷ De lange geschiedenis van filantropie sindsdien heeft niet geleid tot een algemeen aanvaarde definitie. Sterker nog, het is een 'wezenlijk betwist begrip' (Gallie 1956): *"Philanthropy is an essentially contested concept; it is an idea that is bent and distorted by attempts to contain within it a diversity of human phenomena that resist generalization and categorization. And different users of the term philanthropy endlessly dispute its meaning"* (Payton en Moody 2008: 29).

Zo wordt er al lang gediscussieerd over de paradoxale combinaties van altruïsme en egoïsme bij vrijgevigheid. Mag de gevende actor ook egoïstische motieven hebben of telt alleen het resultaat van zijn of haar geefgedrag? Wij sluiten ons hier aan bij Bekkers (2013: 7) die stelt dat het meeste filantropische gedrag waarschijnlijk niet (uitsluitend) altruïstisch gemotiveerd is. Vrijwel altijd spelen ook 'egoïstische' motieven een rol.⁸

In dit inleidende hoofdstuk weiden we echter niet uit over de rijkdom aan momenteel gehanteerde definities en de belangrijkste discussies daarover. Meijers en Robeyns gaan in hun bijdrage aan deze Verkenning wel in op de vraag aan welke eisen een goede definitie moet voldoen en op de voor- en nadelen van bepaalde definitiekeuzes (zie ook Payton en Moody 2008; Sulek 2010a; Daly 2016).

Omdat we het verschijnsel filantropie in den brede willen verkennen kiezen we voor een tamelijk inclusieve definitie die in ieder geval hybride vormen van filantropie niet buitensluit. Het gaat om bijdragen in de vorm van geld (giften, investeringen) en tijd (aandacht, expertise), vrijwillig ter beschikking gesteld door particulieren (individueen, huishoudens) en organisaties (fondsen, kerken, bedrijven en goededoelenloterijen) en primair gericht op het ondersteunen van algemeen nuttige doelen (cf. Schuyt 2015: 7; Payton en Moody 2008: 49). Kortweg, onder filantropie verstaan wij vrijwillig particulier initiatief dat primair is gericht op het algemeen maatschappelijk belang.⁹

1.3 FILANTROPIE: EEN VEELVORMIG VERSCHIJSSEL

Filantropie is een eeuwenoud fenomeen met opeenvolgende, elkaar beïnvloedende verschijningsvormen (Cunningham 2016a; 2016b). Menselijke samenlevingen (archaïsch, klassiek, traditioneel) verschilden op tal van punten van elkaar, maar hadden gemeen dat menselijke wederkerigheid er een cruciale rol in speelde (Van den Brink 2017; De Swaan 2015). Nederland kent een grote rijkdom aan filantropisch initiatief, van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen (opgericht in 1784) tot de eerste grote televisieactie *Open het Dorp* in 1962 (Kingma en Van Leeuwen

2007). In deze Verkenning gaat de aandacht uit naar ontwikkelingen aan het begin van de 21ste eeuw, in het bijzonder de ontwikkelingen op het grensvlak van filantropie, overheid en bedrijfsleven.

Een *tour d'horizon* langs de Nederlandse filantropie maakt duidelijk dat dé filantropie niet bestaat. Het is beslist geen monolithische 'sector'. Filantropie kent anno 2018 tal van verschijningsvormen. We schetsen in deze paragraaf de veelvormigheid aan de hand van kerndata over wat we geven en maken daarbij onderscheid tussen bronnen en doelen van filantropie. We bespreken kort de factoren die van invloed zijn op geefgedrag en plaatsen het geefgedrag in Nederland ook in landenvergelijkend perspectief.

WAT WE GEVEN

Volgens het onderzoek *Geven in Nederland* van het Centrum voor Filantropische Studies (www.geveninnederland.nl) gaf Nederland in 2015 naar schatting 0,85% van het bruto binnenlands product aan goede doelen. In totaal werd in dat jaar ruim 5,7 miljard euro gegeven. Het gaat hierbij om de optelsom van giften uit verschillende bronnen (huishoudens, nalatenschappen, fondsen, bedrijven, kansspelen) (Bekkers, Schuyt en Gouwenberg 2017).

Dit is overigens een conservatieve schatting, omdat de gegevens over de jaarlijkse bestedingen van vermogensfondsen niet volledig zijn. Ook is er weinig inzicht in de bedragen die worden nagelaten aan kerken, ziekenhuizen en universiteiten. De vrijgevigheid is overigens geconcentreerd bij bepaalde groepen. Gelovigen, in het bijzonder gereformeerden, zijn in het algemeen goedgeefser.¹⁰

Ligt dus een stralende toekomst voor filantropie in het verschiert? Bekkers (2013: 17-18) dacht enkele jaren geleden dat de waarde van nalatenschappen aan goede doelen tussen 2012 en 2059 zou stijgen en cumulatief 86 miljard euro zou bedragen. De meest recente cijfers laten evenwel zien dat het totale geefbedrag als percentage van het bruto binnenlands product en het besteedbaar inkomen is *afgenomen* tussen 1999 en 2015. In 1999 gaf Nederland nog 0,96% van het bruto binnenlands product. Als percentage van het besteedbaar inkomen is het geefbedrag gedaald van 0,93% (1999) tot 0,69% (2015) (Bekkers, Schuyt en Gouwenberg 2017).

Nederlanders geven niet alleen *geld*, maar ook *tijd*. In 2016 was 36% van de volwassen bevolking actief als vrijwilliger, al is ook hier sprake van een geleidelijk dalende trend: het aantal vrijwilligers neemt af en vrijwilligers besteden minder tijd aan hun vrijwilligerswerk (gemiddeld 14,5 uur per maand, vooral in sportorganisaties) (De Wit en Bekkers 2017b).¹¹ In deze Verkenning ligt het accent echter nadrukkelijk op de financiële dimensie (het geven van geld, met inbegrip van innovatieve vor-

men van ondernemende filantropie). Dat laat onverlet dat vrijwilligerswerk voor de samenleving van grote betekenis is (Meijs 2017a; Van Baren en Meijs 2017; Van den Brink 2017: 74-79).¹²

BRONNEN VAN FILANTROPIE

Huishoudens en nalatenschappen

In 2015 bedroeg de totale waarde van giften in geld en goederen van Nederlandse huishoudens 2,6 miljard euro (2,2 miljard giften van geld, 0,4 miljard giften van goederen). Van alle huishoudens geeft 83% aan goededoelenorganisaties; gemiddeld 409 euro per jaar (De Wit en Bekkers 2017a).

Volgens gegevens van het Centraal Bureau Fondsenwerving (CBF) werd in 2015 283 miljoen nagelaten aan goede doelen. Instellingen op het gebied van gezondheid ontvingen het meest, gevolgd door internationale hulporganisaties. Het bedrag moet als een conservatieve schatting worden beschouwd, omdat onder meer gegevens over nalatenschappen aan kerken vrijwel geheel ontbreken (Schuyt, Mariani en Felix 2017; Bekkers 2013: 17-18).

Fondsen

We kunnen grofweg onderscheid maken tussen geldwervende fondsen, vermogensfondsen en hybride fondsen. In alle categorieën komen grote, professionele fondsen voor, maar ook vele middelgrote en kleine fondsen.

Geldwervende fondsen zamelen geld in bij het publiek en geven de inkomsten uit geldwerving door. In het Register Goede Doelen van het Centraal Bureau Fondsenwerving zijn bijna 1600 erkende en niet-erkende¹³ goede doelen opgenomen (www.cbf.nl). Goede Doelen Nederland is de brancheorganisatie van erkende goede doelen met ruim 150 leden (www.goededoelen.nl), zoals KWF Kankerbestrijding, de Nederlandse Hartstichting of het Rode Kruis. Maar deze organisaties hebben ook baten uit beleggingen. In totaal bedroegen in 2015 hun bestedingen uit de opbrengst van beleggingen 82 miljoen euro.

Bij de grotere goededoelenorganisaties is een commercialisering van de geldwerving op gang gekomen, waarbij gedragswetenschappelijke beïnvloedingstechnieken worden toegepast (Zoeteman en Slabbekoorn 2014: 5; Jonkers 2017). Zij kunnen het zich permitteren bij hun campagnes gebruik te maken van professionele marketingmethoden (waaronder vormen van neuromarketing).

In Nederland zijn naar schatting 2150 *vermogensfondsen* actief met een geschat totaal donatievolume van jaarlijks 1,3 miljard euro (ECSP 2018). De Ikea Foundation, Stichting Benevolentia (opgericht door de familie Brenninkmeijer) en VSB Fonds stonden volgens het onderzoek *Geven in Nederland* met bestedingen van

respectievelijk 119, 51 en 28 miljoen euro (in 2015) in de top 3 (Gouwenberg en Hoolwerf 2017). Maar naast deze grote en bekende fondsen kent Nederland ook talrijke kleine en minder bekende fondsen, vaak met hele specifieke doelstellingen.¹⁴

Zuivere vermogensfondsen dragen uitsluitend uit hun vermogen en de opbrengsten daarvan bij aan goede doelen. *Hybride* fondsen hebben zowel inkomsten uit fondsenwerving (c.q. loterijen en overheidssubsidies) als inkomsten uit beleggingen van het eigen vermogen, zoals het Oranjefonds en het Prins Bernhard Cultuurfonds (Gouwenberg en Hoolwerf 2017). Ruim 330 vermogensfondsen zijn aangesloten bij de FIN (Vereniging van Fondsen in Nederland, www.verenigingvanfondsen.nl), waaronder het Kansfonds, de Start Foundation en de VandenEnde Foundation. Het gezamenlijk vermogen van de leden van de FIN wordt geschat op € 10 miljard (ECSP, 2018).

Voorals de zuivere vermogensfondsen zijn in hoge mate autonoom. Ze zijn niet afhankelijk van fondsenwerving en publieksvertrouwen. Ze kunnen niet worden ‘afgestraft’ door de donateur en evenmin kennen ze aandeelhouders die op korte termijn om resultaten vragen (Reich 2016). Daardoor kunnen ze zich veroorloven om bij het nemen van hun beslissingen meer risico’s te nemen door middel van ‘geduldig kapitaal’ voor experimentele projecten (Mazzucato 2015).¹⁵

In haar bijdrage aan deze Verkenning gaat Gouwenberg uitvoerig in op het ‘onbekende landschap’ van vermogensfondsen. Nederlandse vermogensfondsen zijn lange tijd betrekkelijk onzichtbaar geweest, waardoor we niet veel wisten over hun maatschappelijke impact. De laatste jaren is de openheid echter toegenomen door de voortgaande professionalisering van de sector en de publicatieverplichtingen voor ‘algemeen nut beogende instellingen’. Ze laten meer van zichzelf zien. Ook nemen het contact en de samenwerking met overheid en bedrijfsleven toe (zowel op lokaal als nationaal niveau).¹⁶

Bedrijven

Volgens grove schattingen gaven bedrijven in 2015 ongeveer 2 miljard euro aan goede doelen. Het gaat daarbij om giften met een zakelijk belang (sponsoring) en giften zonder (direct) zakelijk belang, waarbij het bedrag dat aan sponsoring wordt uitgegeven iets hoger is dan gewone giften. Meer dan de helft van de bijdragen is afkomstig van bedrijven uit de zakelijke dienstverlening. Sport en recreatie zijn de belangrijkste doelen die worden ondersteund (De Gilder 2017).

Steeds meer Nederlandse bedrijven beschikken over een eigen ‘algemeen nut beogende instelling’ (bedrijfsfonds of *corporate foundation*). Hun aantal wordt geschat op 75-80. Voorbeelden zijn de Achmea Foundation, de Albert Heijn Foun-

dation en de Rabobank Foundation.¹⁷ De relatie tot de kernactiviteiten van het moederbedrijf en de mate van (on)afhankelijkheid daarvan lopen uiteen (Corporate Citizenship 2014).

Loterijen voor goede doelen

Nederland kent naast de Staatsloterij een vergunningstelsel voor goededoelen-loterijen. De vergunninghouders zijn verplicht ten minste 50% van de nominale waarde van de verkochte loten af te dragen aan goede doelen. De bekendste zijn de Nationale Postcode Loterij, de BankGiro Loterij en de Vriendenloterij (www.goededoelenloterijen.nl/). Enkele goededoelenorganisaties (KWF Kankerbestrijding, Jantje Beton, de Grote Clubactie, Scouting Nederland en de Zonnebloem) zijn verenigd in de Stichting Samenwerkende Non-profitloterijen (SNL, www.ssnl.nl/).

In 2015 hebben zij in totaal – rechtstreeks of via intermediaire verdeelfondsen (zoals de Stichting DOEN, het Oranje Fonds en het Prins Bernard Cultuurfonds) – 523 miljoen euro afgedragen. Organisaties op het gebied van internationale hulp, milieu en natuurbehoud ontvangen het meeste geld (Gouwenberg, Schuyt en Felix 2017).¹⁸

In de afgelopen decennia is de totale omzet op de Nederlandse loterijmarkt sterk toegenomen (tot bijna 2 miljard euro per jaar) en zijn de marktaandelen van de verschillende loterijen gewijzigd. Dat van de Postcode Loterij is sterk gegroeid, ten koste van met name de Staatsloterij. De Postcode Loterij en de Staatsloterij zijn anno 2015 vrijwel even groot (met marktaandelen van resp. 33 en 35 procent, terwijl de Staatsloterij in 1990 nog een marktaandeel van bijna 60 procent had) (SEO 2017: 16-18).

Dankzij 2,9 miljoen deelnemers groeide de opbrengst van de Postcode Loterij in 2017 tot ruim 715 miljoen euro. De helft daarvan moet volgens de vergunning van de Kansspelautoriteit worden geschonken aan “instellingen die doeleinden van algemeen belang nastreven”.¹⁹ In 2018 doneert de Postcode Loterij ruim 357 miljoen euro aan in totaal 112 organisaties (www.postcodeloterij.nl/goede-doelen). Daaronder zijn veel goede doelen die gericht zijn op ontwikkelingsvraagstukken. De Postcode Loterij staat op dat terrein zelfs in de mondiale top 5 van private donoren. De lijst wordt aangevoerd door de Bill & Melinda Gates Foundation die maar liefst 49 procent van alle private ontwikkelingsgelden voor zijn rekening neemt (OECD 2018).

Nieuwe vormen van filantropie

Naast het traditionele aanbod aan geefgedrag zijn er ook nieuwere vormen van filantropie die meer ondernemend van aard zijn. De opkomst van ‘strategische’, impactgerichte en ondernemende filantropie (*venture philanthropy*) manifesteert

zich wereldwijd, vooral in de Verenigde Staten, maar ook in Nederland. Nieuwe actoren en instrumenten spelen daarbij een belangrijke rol, waaronder vormen van *crowdfunding* met speciaal op sociale ondernemers gerichte platforms (Röthler en Wenzlaff 2011; De Wilde en Van der Waa 2015: 71-72).²⁰ In paragraaf 1.7 gaan we op deze ontwikkelingen uitvoeriger in.

DOELEN VAN FILANTROPIE EN MOTIEVEN VOOR GEEFGEDRAG

In 2015 werd in Nederland zoals gezegd in totaal ruim 5,7 miljard euro gegeven aan verschillende goede doelen. De onderstaande tabel geeft weer aan welke doelen werd gegeven. Let wel, de in de tabel genoemde bedragen zijn een optelsom van giften uit verschillende bronnen (huishoudens, nalatenschappen, geldwervende fondsen, vermogensfondsen, bedrijven, kansspelen). Huishoudens geven het meest aan kerk en levensbeschouwing en bij nalatenschappen zijn doelen op het gebied van gezondheid het meest populair. Onderzoek en onderwijs staan achter in de rij.²¹ De bestemming 'internationale hulp' ontvangt het meeste geld van de kansspelen (Bekkers, Schuyt en Gouwenberg 2017: 4-5).

Tabel 1.1 Doelen waaraan gegeven wordt in 2015 (in rangorde)

	In miljoenen euro's	In procenten
Kerk en levensbeschouwing	1.124	20
Internationale hulp	843	15
Gezondheid	800	14
Maatschappelijke en sociale doelen	601	10
Sport en recreatie	557	10
Cultuur	511	9
Milieu, natuurbehoud en dierenbescherming	502	9
Onderwijs en onderzoek	243	4
Overig	549	10
Totaal	5.731	100

Bron: Bekkers, Schuyt en Gouwenberg 2017: 11

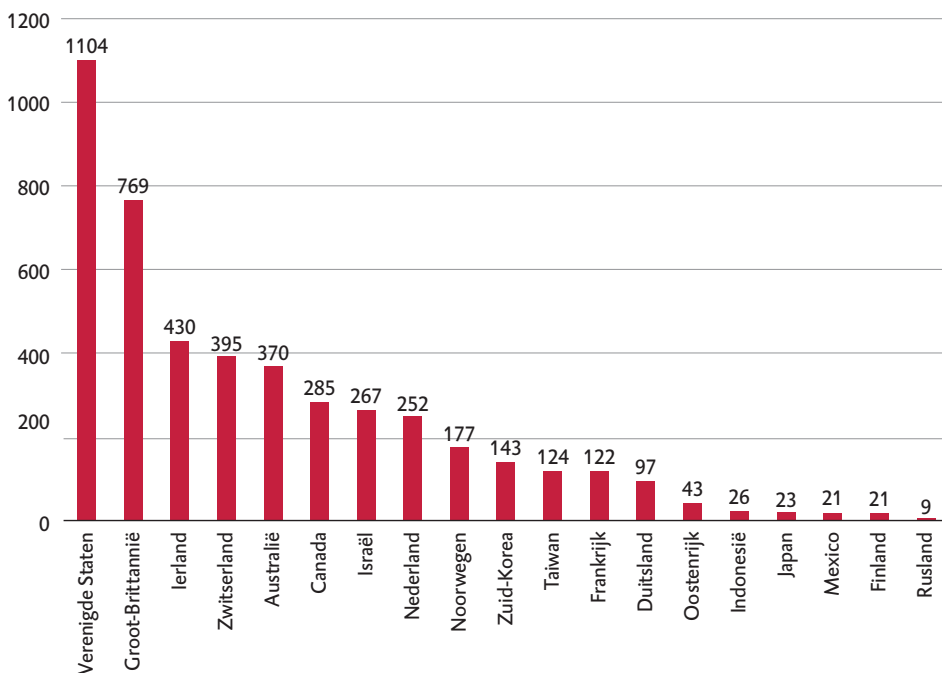
Tal van soms op elkaar inwerkende factoren zijn van invloed op het geefgedrag van individuele personen, zoals de zichtbaarheid van de noden waarvoor goede doelen opkomen, verzoeken om geld te geven, de kosten van giften (denk aan de mogelijkheid om giften van de inkomstenbelasting af te trekken), de aanwezigheid van altruïstische of minder onbaatzuchtige motieven (zoals sociale status, een goed gevoel van de donor over zichzelf of de kans op een prijs in een loterij), waardeoriëntaties gericht op een 'betere wereld' en het al dan niet effectieve en efficiënte functioneren van goededoelenorganisaties (Bekkers en Wiepking 2011; Wiepking

en Bekkers 2017). Het Nederlandse Donateurspanel (NDP) is een periodieke monitor die het donateursvertrouwen in Nederland in beeld brengt en de invloed van verschillende factoren daarop: www.wwav.nl/nldonateurspanel.

NEDERLANDSE FILANTROPIE IN LANDEVERGELIJKEND PERSPECTIEF

Om het beeld van de Nederlandse filantropie verder te verrijken kunnen we haar ook in landenvergelijkend perspectief beschouwen. Aan het landenvergelijkende onderzoek zitten nogal wat haken en ogen, maar afgemeten aan de totale waarde van donaties in de vorm van tijd en geld, het percentage inwoners dat tijd en geld geeft, of de gemiddelde bedragen die mensen aan goede doelen geven, behoort Nederland tot de categorie van vrijgevege landen (zie figuur 1.2). In haar bijdrage aan deze Verkenning gaat Wiepking uitgebreider in op de internationale positionering van de Nederlandse filantropie. Ze bespreekt op basis van landenvergelijkend onderzoek ook factoren die filantropie in een land kunnen belemmeren of bevorderen, zoals een filantropische cultuur, publiek vertrouwen en fiscale faciliteiten (zie ook Wiepking en Handy 2015a, 2015b, 2015c; Fondation de France 2015; Hoolwerf en Schuyt 2017).

Figuur 1.2 Gemiddelde jaarlijkse donatie aan goede doelen (in euro's) per capita in verschillende landen (2004-2010). Zie toelichting in bijdrage van Wiepking

Bron: *Individual International Philanthropy Database (IIPD) 2016*
[\(www.centerforglobalgenerosity.org/project/international-philanthropy-database/\)](http://www.centerforglobalgenerosity.org/project/international-philanthropy-database/)

1.4 VOOR HET NUT VAN HET ALGEMEEN.....

MAATSCHAPPELIJKE BETEKENIS

Filantropie getuigt van de relevantie van sociale waarden als het helpen van medemensen of het ‘verbeteren van de wereld’. Daarmee weerspreekt ze het beeld van de mens als een calculerende homo economicus en is ze een hoopvol teken van morele veerkracht (Van den Brink 2016; Monbiot 2018). Filantropie is maatschappelijk van grote betekenis (Bekkers 2013). Het doet op zijn minst wat met mensen die geven, het geeft ze een goed gevoel (Andreoni 1990).²² Maar naast dit *warm glow effect* op microniveau, zijn er ook diverse effecten op mesoniveau (de concrete impact van filantropische initiatieven) en op macroniveau (de samenleving als geheel). Hoe waardevol zijn bijvoorbeeld niet de activiteiten van de Stichting Koninklijk Nederlands Geleidehondenfonds? Grotendeels afhankelijk van de vrijwillige bijdragen van donateurs leidt het fonds honden op die hun baas met een beperking mobieler, zelfstandiger en weerbaarder maken waardoor de kwaliteit van leven toeneemt (zie box 1.1). We zouden een onafzienbare lijst van voorbeelden kunnen geven. Niet alleen van professionele geldgevende en geldwervende fondsen, maar ook van talloze kleinschalige initiatieven.²³ Tzamen hebben al die giften een aanzienlijke impact op ‘het nut van het algemeen’.

Box 1.1 KNGF verbindt bijzondere honden met bijzondere mensen

KNGF Geleidehonden (Stichting Koninklijk Nederlands Geleidehondenfonds) leidt sinds 1935 zonder winst oogmerk honden op die een ondersteunende rol hebben in het leven van hun baas met een beperking. In eerste instantie ging dit om mensen met een visuele beperking. Blinde en slechtziende mensen winnen met een blindengeleidehond enorm aan zelfstandigheid, mobiliteit en kwaliteit van leven.

KNGF heeft vanaf 2007 zijn dienstverlening verbreed toen bleek dat met groot succes de carrièremogelijkheden van hun honden konden worden verruimd. Zo zijn er nu naast de blindengeleidehond, de autismegeleidehond, de assistentiehond voor mensen met een lichamelijke functiebeperking, de buddyhond voor veteranen met PTSS en de buddyhond voor kinderen met een beperking.

De Stichting is grotendeels afhankelijk van de financiële steun van donateurs en krijgt als aanbieder van zorg slechts een klein deel van de kosten van de blindengeleide- en assistentiehonden vergoed van de zorgverzekeraars (in totaal bedraagt dit ca. 15% van de begroting). De zorgverzekeraars zijn nogal terughoudend met het vergoeden van de assistentiehond waardoor de kosten voor rekening komen van KNGF als zij een indicatie wel terecht vindt.

De Stichting die in 1953 van koningin Juliana na een bezoek aan de geleidehondenschool en een geblinddoekte rit met geleidehond Guus het predicaat Koninklijk verwierf, verricht haar belangrijke werk voor een groot deel op eigen kracht. Zonder noemenswaardige subsidies van de overheid. Dankzij financiële ondersteuning van donateurs en erflaters en logistieke steun van vele vrijwilligers.

Er is niet veel wetenschappelijk onderzoek gedaan naar de maatschappelijke effecten van filantropie, maar wat zouden we allemaal niet hebben, als we alle filantropie die we nu kennen weg zouden denken? Zouden we niet een kille samenleving zijn (Bekkers 2013: 51-62)? Sinds klassieke studies over de gift van antropologen en sociologen als Simmel (1907), Mauss (2014) en Sahlins (2017) weten we dat geven functioneert als het cement van sociale relaties. Geven impliceert een norm van reciprociteit, een morele verplichting om een gift op enigerlei wijze met een tegenprestatie te beantwoorden. Niet noodzakelijk of uitsluitend door terug te geven aan degene die gegeven heeft, zoals in een symmetrische ruilverhouding (Van Tongeren 2015: 51-58). Dankbaarheid voor giften kan ook tot uitdrukking komen in doorgeven aan anderen, of 'ook' goed doen aan anderen. De wederkerigheid is er dus niet alleen tussen gever en ontvanger, maar heeft op een fundamenteel niveau betekenis voor het grotere sociale verband. Geven scheidt een band. Het draagt bij aan sociale cohesie, ook al neemt de mate van reciprociteit af bij onpersoonlijke en anonieme vormen van geven (Rosanvallon 1981; Komter, Burgers en Engbersen 2000; Komter 2004).

Filantropisch initiatief is een uiting van prosociaal gedrag²⁴ en stoelt op empathie, ons vermogen om ons in de emoties en situaties van anderen te verplaatsen. Dat vermogen heeft zich in ons lichaam en onze geest genesteld na een lange evolutionaire geschiedenis (De Waal 2009). Zeker in tijden waarin veel geklaagd wordt over toegenomen individualisme en afbrokkeling van gemeenschapswaarden is dat een reden om filantropie te waarderen. Een brede coalitie binnen de sector zelf, waaronder de Samenwerkende Brancheorganisaties Filantropie (SBF, www.sbf-filantropie.nl/), presenteerde in april 2017 dan ook een manifest waarin filantropie wordt getypeerd als 'een onmisbaar fundament voor onze samenleving' en 'de motor achter de aanpak van maatschappelijke vraagstukken' die overheid en markt niet kunnen oplossen. Zonder filantropie zouden ons land en grote delen van de wereld er heel anders uitzien (Manifest *Filantropie is onmisbaar voor onze samenleving*, 2017).

1.5 MAAR OOK OMSTREDEN

Toch is filantropie niet onomstreden (Payton en Moody 2008: 119-122; Davies 2015: 159-201). Niet alle filantropische initiatieven roepen bij iedereen warme gevoelens op. Soms zijn ze tegendraads van karakter en niet in lijn met het overheidsbeleid, soms staan ze voor een visie waar wij als individu wellicht niet voor zouden kiezen. En soms staan ze onderling ook haaks op elkaar.²⁵

Van oudsher is er kritiek op filantropie die gepaard gaat met vormen van direct en persoonlijk toezicht, al wordt dit paternalisme in nog sterkere mate geassocieerd met het in onbruik geraakte begrip liefdadigheid. Filantropie kan samengaan met bevoogdende vormen van disciplineren en afhankelijkheid, zo leert ons de geschiedenis van de armenzorg die aan de verzorgingsstaat voorafging (Van Loo 1981; Hoogenboom 2007).

Het principe van de reciprociteit kan er ook voor zorgen dat diegenen die al veel hebben, veel kunnen geven, en dus ook veel terugontvangen. Diegenen die niet in staat zijn om goed te doen, ontmoeten ook niet veel goed. Dit wordt wel het *Mattheüs-effect* genoemd (“Want wie heeft zal nog meer krijgen, en wel in overvloed, maar wie niets heeft, hem zal zelfs wat hij heeft nog worden ontnomen”) (Komter 1997; 2004; Komter, Burgers en Engbersen 2000).

Ook het gunstkarakter van filantropie geeft aanleiding tot kritische geluiden. Onze empathie heeft namelijk een selectief karakter. Empathie sluit in, maar tegelijk ook uit. Met onbaatzuchtig geefgedrag stijgen we uit boven onszelf (en onze directe naasten), maar hoezeer we ook oog hebben voor ‘the needs of strangers’ (Ignatieff 1984), we maken daarbij wel onderscheid (De Waal 2009; Devisch 2017). Met sommige personen of belangen kunnen we ons nu eenmaal minder gemakkelijk identificeren. We maken in ons geefgedrag dus ‘partijdige’ keuzes, soms vooral ingegeven door onze emoties, waarop goede doelen met uitgekende verhalen en beelden weten in te spelen. Volstrekt ‘onpartijdige’ empathie lijkt daarom een utopie. Toch is binnen de wereld van de filantropie een beweging in opkomst die kritiek heeft op willekeurig goed doen en pleit voor een meer rationele, op nutsmaximalisatie gerichte benadering, ‘effectief altruïsme’ genaamd (Singer 2017; MacAskill 2017). Een pleidooi voor meer cognitieve in plaats van emotionele empathie valt daar in goede aarde (Bloom 2014).

Een andere benadering (*philanthrocapitalism*) introduceert marktdenken in de filantropie. Dat wordt toegejuicht (Bishop en Green 2008), maar ook bekritiseerd, met name vanuit democratisch oogpunt (Edwards 2008; 2010; McGoey 2012; 2015; Callahan 2017). Is er bij de giften van vermogende filantrokapitalisten niet sprake

van *voting with your money* en onevenredige, soms contraire invloed op het overheidsbeleid? Zijn hun giften aan politiek controversiële doelen niet problematisch gelet op de politieke gelijkheid van alle burgers (Dahl 2006; Christiano 2012)?

Ook worden er vraagtekens geplaatst bij de wijze waarop de vermogens van miljardairs zoals verenigd in het initiatief *The Giving Pledge* (<https://givingpledge.org/>) tot stand zijn gekomen. Spelen onoorbare bedrijfspraktijken – waaronder *offshore* belastingontwijking – daarbij geen grote rol? Onder de namen die naar voren komen in de *Panama Papers* en *Paradise Papers* bevinden zich verscheidene filantropen.

En hoe transparant is de besluitvorming bij een vermogensfonds als de Bill & Melinda Gates Foundation (www.gatesfoundation.org/), aan wie legt het verantwoording af? Hoe efficiënt en effectief zijn de bestedingen van de Gates Foundation aan het onderwijs in de Verenigde Staten en aan mondiale malariabestrijding (McGoey 2015; Fortner en Park 2018)? De schaal van filantropie in Nederland is een andere, maar ook hier is soortgelijke kritiek hoorbaar, bijvoorbeeld naar aanleiding van de fiscaal gefaciliteerde giften van oud-theaterproducent Van den Ende aan de cultuursector (www.nporadio1.nl/argos/onderwerpen/443200-slimme-zakenman-of-mecenas). In reactie daarop is gesteld dat Nederland een ‘schizofrene relatie’ heeft met filantropie (Venema 2018; Bogdanovic, De Vos en Weijnen 2018). Directeuren die zich hoge salarissen laten uitkeren (Hartstichting, 2004), geld in eigen zak stoppen (Stichting ALS, 2014) of medewerkers die zich schuldig maken aan seksueel misbruik (Oxfam Novib, 2018), zulke affaires ondermijnen het vertrouwen in goedbedoelenorganisaties. De publieke opinie reageert buitengewoon fel op de discrepantie tussen voorgewende moraliteit en feitelijk gedrag. Elk incident versterkt de roep om ‘meer toezicht’.

1.6 DE GRENZEN TUSSEN FILANTROPIE EN OVERHEID

Filantropie opereert niet in een vacuüm, maar raakt aan het domein van de overheid. Uit de dynamiek op het grensvlak van filantropie en overheid vloeien verschillende beleidsissues voort. We gaan achtereenvolgens in op de overdracht van overheidsverantwoordelijkheid aan filantropie, de fiscale stimulering van en het toezicht op filantropie.

MINDER OVERHEID, MEER FILANTROPIE?

De transformatie van de verzorgingsstaat en de decentralisaties in het sociale domein leiden ertoe dat (lokale) overheid en filantropie elkaar in toenemende mate tegenkomen bij de aanpak van ‘sociale onzekerheid’ (Van Lieshout 2016). We noemden eerder het convenant van de gemeente Amsterdam met charitatieve vermogensfondsen.²⁶ Op lokaal niveau zijn ook zogenaamde *gemeenschapsfondsen* in opkomst, een nieuwe particuliere financieringsbron. Ze werven, beheren en

besteden gelden voor lokale doelen, op het terrein van onderwijs, zorg, armoede, cultuur, etc. Ze zijn van en voor de lokale gemeenschap, maar vragen dikwijls wel om afstemming met de lokale overheid (Samenwerkende Brancheorganisaties Filantropie en ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties 2012).

Schuyt (2014) wijst op de geringe bekendheid van gemeenteambtenaren met het bestaan en de activiteiten van lokaal filantropisch initiatief. Hij adviseert elkaar te ontmoeten om te ontdekken waar samenwerking mogelijk is, met respect voor ieders eigen identiteit. Immers, filantropie heeft eigen voorkeuren, terwijl de overheid haar eigen verantwoordelijkheid heeft, gebaseerd op de politieke democratie. Volgens het Manifest *Er waart een golf van idealisme door Nederland* (2014: 7) wordt filantropie – als het al wordt opgemerkt – vaak aangesproken zonder de eigenheid van dit particulier initiatief te respecteren: “De vele vrijwilligers worden gezien als onbetaalde arbeidsreserve voor een bezuinigende overheid. Filantropische fondsen op hun beurt worden geacht bij te dragen om gaten in overheidsbudgetten te dichten.”²⁷ Dit roept de vraag op hoe ver de overheid kan gaan in het ‘overlaten’ van verantwoordelijkheid voor publieke belangen aan filantropisch initiatief. We spreken dan van *substitutie*.

Zo zijn draconische bezuinigingen op subsidies voor kunst en cultuur gepaard gegaan met een beroep op filantropie en het fiscaal aantrekkelijker maken van giften aan kunst en cultuur. Sinds 2012 verhoogt de zogenaamde *multiplier* de aftrekbaarheid van giften aan culturele instellingen, waardoor giften aan een culturele algemeen nut beogende instelling dus ‘goedkoper’ zijn dan giften aan andere doelen. Er zijn echter grote verschillen in de mate waarin culturele instellingen in staat zijn een beroep te doen op filantropie (Schrijvers et al. 2015: 34; Franssen en Bekkers 2016).

Een kernvraag is hier: waar houdt de verantwoordelijkheid van de overheid op en waar is ruimte voor filantropie? Men kan zich bijvoorbeeld afvragen of in een rijk land als Nederland mensen voor hun voedsel afhankelijk moeten zijn van voedselbanken (Van Doorn et al. 2017). Die zijn in de 15 jaar van hun bestaan geëvolueerd tot professionele vrijwilligersorganisaties. In 2017 werden door de inzet van 11.000 vrijwilligers wekelijks bijna 40.000 voedselpakketten vanuit 168 lokale voedselbanken uitgedeeld en waren ongeveer 132.500 Nederlanders afhankelijk van de voedselbank (www.voedselbankennederland.nl).²⁸ Een ander voorbeeld: is het aan de Stichting De Verre Bergen²⁹ en de Bernard van Leer Foundation om een voorschools programma te ontwikkelen (Het Peutercollege, www.deverrebergen.nl/plannen-voor-rotterdam/het-peutercollege/), zodat kleuters aan de basisschool kunnen beginnen zonder (taal)achterstand?

Verdringing

Volgens de zogenaamde ‘verdrijvingshypothese’ leiden toenemende overheidsuitgaven tot minder donaties aan goede doelen (*crowding out*), terwijl afnemende overheidsuitgaven juist zouden leiden tot meer donaties (*crowding in*). Empirisch onderzoek levert weinig bewijs voor deze hypothese (De Wit 2018). Er lijkt geen sprake van een ‘waterbed’ tussen verzorgingsstaat en ‘participatiesamenleving’, waarbij filantropie bezuinigingen van de overheid compenseert. Integendeel, landenvergelijkend onderzoek naar de relatie tussen uitgaven aan sociale zekerheid en sociaal contact onder burgers wijst veeleer op een positief verband tussen beide: sociale voorzieningen kunnen financiële drempels wegnemen om sociaal actief te zijn (in de vorm van mantelzorg of vrijwilligerswerk) en stimuleren daarmee de participatie van burgers (Visser, Gesthuizen en Scheepers 2018).

Assepoester- en Mattheüseffect

Als de overheid publieke taken geheel of gedeeltelijk overlaat aan filantropie kunnen er tekorten dreigen aan voorzieningen waar onvoldoende sociaal draagvlak voor is. Dan is sprake van stiefmoederlijke behandeling, het zogenoemde Assepoester-effect. Omgekeerd kunnen er overschotten ontstaan op tot de verbeelding sprekende terreinen, het zogenoemde Mattheüs-effect (Engbersen 2017; cf. Merton 1968). Beide effecten zijn het gevolg van het vrijgunstkarakter van filantropie. Dat karakter onderscheidt haar principieel van de overheid, die zichzelf immers niet kan ontslaan van de zorgplicht voor sociale grondrechten.

Mensenrechten

Donders en Vleugel onderzoeken in deze Verkenning de wisselwerking tussen de (terugtrekkende, bezuinigende en decentraliserende) overheid en de (groeierende en professionaliserende) sector filantropie in relatie tot de bescherming en bevordering van mensenrechten. Zij illustreren dit aan de hand van de opvang van uitgeprocedeerde asielzoekers (de bed-bad-brooddiscussie). Donders en Vleugel achten de bescherming en bevordering van mensenrechten primair een taak van de overheid. De overheid kan private actoren betrekken bij de uitvoering en financiering van publieke taken, maar blijft verantwoordelijk. Dat brengt al gauw druk op de handelingsvrijheid en selectiviteit van de betrokken filantropische instellingen met zich mee (cf. Trommel 2009). Laat de overheid na eisen te stellen aan filantropische taakvervulling, dan komt mogelijk de rechtsgelijkheid als kernwaarde van publieke dienstverlening onder druk.

Grondmotieven

Trommel gaat in deze Verkenning ook in op de verhouding tussen overheid en filantropie. Beide zijn te beschouwen als ‘distributieve sferen’ ten behoeve van het algemeen nut. De onderliggende grondmotieven zijn echter wezenlijk verschillend. Waar de staat handelt vanuit rechtsstatelijke beginselen en een gerationaliseerd idee van rechtvaardigheid en publiek belang, oriënteert de filantropie zich

van oudsher op motieven als mededogen, medemenselijkheid en liefde. Niettemin zijn de twee sferen in de afgelopen decennia verstrengeld geraakt, niet in de laatste plaats als gevolg van een aanzienlijke verzakelijking in zowel het statelijke als filantropische domein. Dit roept allerhande afstemmingsvragen op. Trommel betoogt dat deze alleen dan van een passend antwoord kunnen worden voorzien wanneer het principiële verschil tussen beide sferen in acht wordt genomen. Filantropie kan een broedplaats van maatschappelijke veerkracht zijn, maar dat vereist een overheid die enerzijds de vrijplaats filantropie afbakt en bewaakt, anderzijds gepaste afstand bewaart.

FISCALE FACILITERING VAN FILANTROPIE

Op het grensvlak van filantropie en overheid zijn fiscale stimuleringsmaatregelen een belangrijk, maar betrekkelijk recent fenomeen. Nederland kent sinds 1952 een stelsel van fiscale prikkels dat het geven van geld en eigendom aan filantropische instellingen stimuleert.

Mariani geeft in haar bijdrage een actueel overzicht van deze belastingfaciliteiten. Nederland kent ruim 43.000 door de Belastingdienst erkende ‘algemeen nut beogende instellingen’ (ANBI’s).³⁰ De variëteit is groot. Sommige ANBI’s zijn klein en draaien geheel op vrijwilligers, andere hebben een groot vermogen en een professionele organisatie. Giften van particulieren aan een ANBI zijn onder voorwaarden aftrekbaar van de inkomstenbelasting, giften van bedrijven zijn onder voorwaarden aftrekbaar van de vennootschapsbelasting. Daarnaast genieten ANBI’s zelf ook fiscale voordelen: ze hoeven geen schenk- of erfbelasting af te dragen over hun verkrijgingen en ook over de uitkeringen door ANBI’s is geen schenkbelasting verschuldigd. Aldus beoogt de overheid filantropie te stimuleren.³¹

Deze fiscale maatregelen kosten de schatkist jaarlijks ongeveer een half miljard euro: circa 330 miljoen euro voor de giftenaftrek en circa 211 miljoen euro voor de erf- en schenkvrijstellingen (Ministerie van Financiën 2017b: 6). De overheid gaat hiermee dus verder dan het louter beschermen van de vrijheid om geld en eigendom weg te geven. De giftenaftrek is immers te beschouwen als een belastinguitgave, de overheid ziet om haar moverende redenen af van belastinginkomsten. Ook burgers en bedrijven die niet doneren (of niet aan algemeen nut beogende instellingen) betalen daar indirect aan mee (slechts 9% van de belastingplichtige particulieren maakt gebruik van de giftenaftrek).

Zoals restricties op de vrijheid om geld en eigendom weg te geven (bijvoorbeeld bij de financiering van politieke partijen) rechtvaardiging behoeven, zo behoeven ook prikkels om te geven aan goede doelen een rechtvaardiging. Daarbij kan men onderscheid maken tussen de principiële rechtvaardiging (waarom zijn fiscale prikkels noodzakelijk of wenselijk?) en de concrete vormgeving ervan (zijn de fiscale prikkels doeltreffend en doelmatig?) (Reich 2011).

De giftenaftrek staat al enige tijd ter discussie (Commissie Dijkhuizen 2013: 107-108; Kavelaars 2014). Recent vonden drie evaluaties plaats van de giftenaftrek en de praktijk rondom ANBI's en sociaal belang behartigende instellingen³² (SBBI's): twee intern door het ministerie van Financiën en de Belastingdienst uitgevoerde evaluatieonderzoeken, resp. naar uitvoeringsaspecten van de giftenaftrek en naar de praktijk rondom ANBI's en SBBI's (Ministerie van Financiën 2017a; 2017b), en een extern uitgevoerd evaluatieonderzoek (Dialogic en Ape 2016).

Uit het laatste onderzoek bleek dat de giftenaftrek de totale omvang van de giften van particuliere belastingplichtigen verhoogt. In die zin is de giftenaftrek *doel-treffend*. De regeling is echter niet *doelmatig*, omdat het budgettaire beslag twee- tot driemaal hoger ligt dan de mate waarin de giftenaftrek de giften verhoogt.³³

Volgens het onderzoek van het ministerie van Financiën is de giftenaftrek moeilijk te handhaven. Belastingplichtigen maken (bedoeld of onbedoeld) veel fouten bij het toepassen van de giftenaftrek en voor de Belastingdienst is dat lastig te controleren.³⁴

Een en ander geeft wederom aanleiding tot forse discussie over de giftenaftrek. Zo pleitte Heithuis (2017) voor afschaffing van *alle* persoonsgebonden aftrekposten, terwijl in het Manifest *Filantropie is onmisbaar voor onze samenleving* (d.d. 12 april 2017), ondertekend door een brede coalitie van veertien (koepel)organisaties binnen de filantropische sector, een pleidooi werd gehouden voor behoud van de giftenaftrek: “*Stimuleer de vrijwillige inzet voor de samenleving van burgers, bedrijven, goede doelen, vermogensfondsen en kerken door een ondersteunend fiscaal beleid waarbij de giftenaftrek gehandhaafd blijft.*”³⁵

Alternatieven giftenaftrek

Naast kleinere, inhoudelijke aanpassingen van de bestaande giftenaftrek (Dialogic en Ape 2016: 78-80; zie ook Regeerakkoord 2017) zijn er ook verdergaande alternatieven denkbaar (Dialogic en Ape 2016: 80-83). We lichten er enkele uit. Een mogelijke oplossing voor misbruik en handhavingsproblemen zou het model in Denemarken en Noorwegen kunnen zijn, waarbij de goede doelen private donaties melden aan de overheid (*renseignering* door de algemeen nut beogende instellingen). Bij vervanging van de giftenaftrek door *matching* leidt de gift niet tot een teruggaaf aan de donateur, maar tot een met de donatie samenhangende uitkering aan de algemeen nut beogende instelling. Een ander alternatief is een systeem zoals in Canada waarbij de aftrek toeneemt naarmate de gift hoger is en dus niet naarmate het inkomen hoger is (Hemels 2017). Van den Brink (2017: 85-86) gaat in op mogelijkheden om burgers meer zeggenschap te geven over de besteding van de door hen opgebrachte belastingmiddelen. Trommel (hoofdstuk 7) suggereert zelfs

de mogelijkheid dat burgers vrijwillig meer belasting betalen dan hun aanslag, juist vanuit de gedachte dat de overheid het beste over de besteding daarvan kan beslissen.

In het regeerakkoord van het kabinet Rutte III is vastgelegd dat de giftenaftrek en de ANBI-regelingen worden gecontinueerd, met dien verstande dat zal worden onderzocht of deze regelingen op het punt van uitvoerbaarheid en handhaafbaarheid verbeterd kunnen worden.³⁶

(OVERHEIDS)TOEZICHT OP FILANTROPIE

Misstanden bij goededoelenorganisaties en misbruik van fiscale faciliteiten zijn nauw verbonden met de vraag naar het toezicht op filantropie. Het toezicht kan variëren van zelfregulering (zonder aanvullend wettelijk kader of fiscale stimulering) tot een sterkere publiekrechtelijke inbedding (als *quid pro quo* voor fiscale stimulering). Zoveel mogelijk zelfregulering door de gehele sector (kerken³⁷, vermogensfondsen, fondsenwervende goede doelen) staat van oudsher in het beleid voorop. Nederland staat derhalve niet toevallig op de eerste plaats van de *Index of Philanthropic Freedom* van het Hudson Institute (2015, www.hudson.org/research/11363-index-of-philanthropic-freedom-2015).

De fiscale stimulering van ANBI's gaat echter gepaard met toetsing vooraf en risicogericht toezicht achteraf op de voorwaarden waar deze instellingen aan moeten voldoen. Zo moet een ANBI zich voor minstens 90% inzetten voor het algemeen belang, moet zij haar gegevens op elektronische wijze via internet openbaar maken (publicatieverplichting) en mogen de bestuurders van de instelling niet over het vermogen van de instelling beschikken alsof het hun *eigen* vermogen is. Mede door de complexiteit van de regelgeving vraagt dit veel capaciteit van de Belastingdienst. De controle op ANBI's is echter bepaald niet sluitend (Ministerie van Financiën 2017b). Er zijn instellingen die ten onrechte een ANBI-status genieten en misbruik maken van de fiscale faciliteiten die voor ANBI's gelden (Dohmen 2017). Dit noopt tot herbezinning op de werkwijze van de Belastingdienst in dezen.³⁸

De afgelopen jaren is ook veel gediscussieerd over de algemeen verbindendverklaring van een door de sector ontwikkeld 'validatiestelsel'. Dat validatiestelsel bestaat onder meer uit een *Code Goed Bestuur* voor de leden van de Samenwerkende Brancheorganisaties Filantropie en een *Erkenningsregeling* als keurmerk voor fondsenwervende goede doelen (waarop wordt toegezien door het Centraal Bureau Fondsenwerving). Het kabinet Rutte II heeft besloten om het validatiestelsel niet dwingend van overheidswege op te leggen.³⁹ Wel wordt momenteel nog onderzocht of er een verbinding mogelijk is tussen de Erkenningsregeling van de goededoelensector zelf en de door de Belastingdienst verleende ANBI-status.⁴⁰

1.7 DE GRENZEN TUSSEN FILANTROPIE EN MARKT

Niet alleen op het grensvlak van filantropie en overheid doen zich ontwikkelingen voor die van betekenis zijn voor een te ontwikkelen beleidsvisie op filantropie, dat geldt eveneens voor ontwikkelingen op het grensvlak van filantropie en markt. Ook daaruit vloeien beleidsissues voort voor de overheid. We gaan achtereenvolgens in op de opkomst van impactgerichte en ondernemende filantropie, in het bijzonder in de vorm van ‘sociale ondernemingen’, en de loterijmarkt voor goede doelen.

OPKOMST VAN IMPACTGERICHTE EN ONDERNEMENDE FILANTROPIE

Het bedrijfsleven is van oudsher een bron van filantropie voor verschillende doelen. Daarbij kan een onderscheid worden gemaakt tussen giften zonder (direct) zakelijk belang en sponsoring (giften met een zakelijk belang).

Maar er zijn inmiddels nieuwe ontwikkelingen. Naast de klassieke filantropie waarin het geven *om niet* centraal staat, is de aandacht voor de impact van geven aanmerkelijk gegroeid (Maas 2009; Ten Hoorn en Stubbe 2013; Liket 2014). Bij grotere vermogensfondsen, zoals de Naaber Foundation (www.noaber.com/)⁴¹ en de Goldschmeding Foundation (<https://goldschmedingfoundation.org/>), zien we een verschuiving naar een op impact gerichte werkwijze. De beweging van ‘effectief altruïsme’ wil zelfs ‘beter goed doen’ door te onderzoeken welke donaties de *grootste* positieve impact per bestede euro opleveren (<https://effectiefaltruïsme.nl/>). Filosoof Peter Singer (2017) is hierbij een prominente inspiratiebron: www.ted.com/talks/peter_singer_the_why_and_how_of_effective_altruism?language=nl.

Daarnaast zijn wereldwijd nieuwe actoren en instrumenten in opkomst die meer ondernemend van aard zijn. Sommigen omschrijven de dynamiek op het grensvlak van filantropie en bedrijfsleven als een ‘revolutie’ of ‘Big Bang’ (Salamon 2014a; 2014b; zie box 1.2). Het gaat onder meer om innovatieve, op sociale impact gerichte (financiële) instellingen, zoals ‘social stock exchanges’ en vermogensfondsen die de ‘grant business’ achter zich laten. Ze functioneren meer als sociale investeringsfondsen (‘filantropische banken’) en participeren in ‘social impact bonds’. Ook in Europa is sprake van een groeiende ‘venture philanthropy and social investment sector’ (EVPA 2016, <https://evpa.eu.com/>). We nemen een paar belangrijke ontwikkelingen onder de loep.

Box 1.2 'The New Frontiers of Philanthropy and Social Investment'

“a new paradigm [is] emerging on the frontiers of philanthropy and social investing. Where traditional philanthropy relied chiefly on individuals, foundations, and corporate philanthropy programs, the new frontiers of philanthropy engage a broad assortment of private financial institutions, including banks, pension funds, insurance companies, investment advisers, specialized investment funds, and foundations that function as philanthropic banks. Whereas traditional philanthropy concentrated mostly on operating revenue, the new frontiers concentrate far more heavily on investment capital, which funds long-term development. Whereas traditional philanthropy channels its assistance almost exclusively to nonprofit organizations, the new frontiers support as well a wide assortment of social enterprises, cooperatives, and other hybrid organizations. Whereas traditional philanthropy brings a charity perspective to its work, focusing exclusively, or at least chiefly, on social return, actors on the new frontiers of philanthropy bring an investment orientation, focusing on social and financial return and seeking to build self-sustaining systems that bring permanent solutions. Whereas traditional philanthropy mobilizes a relatively small share of its own resources, the new frontiers of philanthropy leverage the deeper reservoirs of resources resident in the private capital markets. And whereas traditional philanthropy has historically tended to be satisfied with output measures, the new frontiers put greater emphasis on reliable outcome metrics.”

Bron: Salamon, L.M. (2014) *Leverage for Good. An Introduction to the New Frontiers of Philanthropy and Social Investment*, Oxford: Oxford University Press, p. 5-6.

SOCIALE ONDERNEMINGEN

Sociale ondernemingen doen goed, maar verdienen daar ook geld mee. Deze ondernemingen, soms voortkomend uit initiatief van actieve burgers en soms ook mede afhankelijk van de inzet van vrijwilligers, kennen dezelfde doelstellingen als goededoelenorganisaties, maar zijn veel minder afhankelijk van donaties. Evenmin zijn zij sterk afhankelijk van overheidssubsidies (en dus geen quasi-onderdeel van de publieke sector). De variëteit is groot. Bekende voorbeelden zijn Thuisafgehaald, Het Goed, Return to Sender, Tony's Chocolonely, de Triodos Bank, Fairphone en Marqt. Ze zijn gericht op uiteenlopende maatschappelijke belangen, hebben verschillende verdienmodellen en kennen tal van organisatievormen.

De titel 'sociale onderneming' is echter niet wettelijk gedefinieerd, het gaat om een betrekkelijk jong en diffuus fenomeen. In de literatuur (European Commission 2015: V) is wel consensus over drie centrale kenmerken.⁴² Ten eerste: een sociale onderneming is een *onderneming*. Ze is actief op de markt en levert goederen en diensten op een ondernemende wijze. Ten tweede: ze is een *sociale* onderneming die primair gericht is op een sociale doelstelling (winst voor de eigenaren of aandeelhouders is geen doel op zich, maar een middel om de maatschappelijke impact

te kunnen bewerkstelligen). Ten derde: een sociale onderneming opereert grotendeels *onafhankelijk van de overheid* en wordt bestuurd op een wijze die de gerichtheid op de sociale doelstelling waarborgt (bijvoorbeeld door eisen te stellen aan de toelaatbaarheid van winstuitkeringen).

Social Enterprise NL, de Nederlandse platformorganisatie (www.social-enterprise.nl/), hanteert 75% als richtlijn. Als een organisatie zichzelf kan bedruipen door in meer dan 75 procent van haar inkomsten te voorzien door de commerciële verkoop van goederen en diensten, dan is het een *social enterprise* (Verloop en Hillen 2014: 19-20). McKinsey hanteert een lagere drempel (50% van de inkomsten moet voortkomen uit commerciële activiteiten).

Sociaal ondernemerschap ('impact voorop') kan worden gepositioneerd op een continuüm tussen enerzijds de traditionele liefdadigheidsinstelling ('puur impact') en anderzijds het traditionele, primair op winstmaximalisatie gerichte bedrijfsleven ('financiën voorop').

Figuur 1.3 Ondernemerscontinuüm

Sociaal		Financieel			
Filantropie (goede doelen)		Sociale ondernemingen, impact ondernemers		Ondernemingen	
Donaties en/of subsidies	Donaties en subsidies en inkomsten uit markt	Inkomsten uit de markt	Significante inkomsten uit de markt	CSR/MVO in de kern van het bedrijf	Puur financieel gedreven
		Winst volledig of deels herinvesteren in impact doelstelling			
Puur impact		Impact voorop		Financiën voorop	

Bron: Stedennetwerk G40, *Meer impact met sociaal ondernemerschap. Roadmap voor gemeenten* 2018: 6⁴³ CSR/MVO staat voor Corporate social responsibility/Maatschappelijk verantwoord ondernemen.

Sociaal ondernemerschap is niet hetzelfde als 'maatschappelijk verantwoord ondernemen'. Dat bevindt zich op dit continuüm meer aan het uiteinde waar de motieven hoofdzakelijk op de positieve gevolgen voor het eigen bedrijf zijn gericht (De Gilder 2017). Evenmin doelen wij met sociale ondernemingen op de semi-publieke non-profitinstellingen in zorg, welzijn, onderwijs en sociale huisvesting, die zich meer in een van de overheid afhankelijke positie bevinden.⁴⁴

Mede gestimuleerd door het Social Business Initiative van de Europese Commissie (2011, http://ec.europa.eu/growth/sectors/social-economy/enterprises_nl) nemen de betekenis en belangstelling voor sociaal ondernemen in veel landen toe (European Commission 2015: 27-32). Ook Nederland kent een toenemend aantal

‘koopmannen’ dat zich tegelijkertijd als ‘dominee’ gedraagt (Schulz et al. 2013; Meijs en De Ritter 2015). Onderzoek onder de bedrijven die lid zijn van Social Enterprise NL wijst uit dat zowel werkgelegenheid als omzet stabiel groeien (Social Enterprise Monitor 2016). Onderzoek van McKinsey (2016: 5) laat ook zien dat de Nederlandse sector in de periode 2011-2016 gestaag in belang is toegenomen. Het aantal ondernemingen is gestegen (met ca. 2.000-2.500 tot in totaal ca. 5.000-6.000); het aantal banen is toegenomen (met ca. 25.000-30.000 tot in totaal ca. 65.000-80.000) en de totale omzet is gestegen (met ca. 1,5 miljard euro tot in totaal ca. 3,5 miljard euro).

Sociale investeerders, zoals verenigd in de *Put Your Money Where Your Meaning Is Community* (www.pymwymic.com), investeren ‘warm geld’ in sociale ondernemingen. De risico’s zijn relatief hoog en de rendementen relatief laag, maar het gaat om de sociale impact. Dat maakt sociaal ondernemerschap tot een buitengewoon spanningsvol fenomeen. Er wordt immers een verdienmodel toegepast op een maatschappelijke kwestie. De verbinding van potentieel strijdige doelen brengt dilemma’s en risico’s op onbedoelde gevolgen en doelverschuiving met zich mee (Edwards 2010). Dat is een grote uitdaging voor al degenen die een bedrijf beginnen om de wereld te verbeteren.

Social impact bonds

Sociale ondernemingen kunnen actief zijn op tal van terreinen.⁴⁵ Dikwijls gaat het om een terrein waarop ook de overheid opereert. De ruimte voor sociaal ondernemerschap neemt toe wanneer de overheid zich om financiële of ideologische redenen terugtrekt en meer aan het particulier initiatief overlaat. Dat is goed te zien bij *social impact bonds*. Die maken het publieke domein toegankelijk voor innovatieve sociale ondernemers en op sociale impact gerichte investeerders. Het gaat in feite om prestatiecontracten waarbij de overheid de sociale investeerders (bijvoorbeeld een vermogensfonds of een impactfonds van een particuliere bank) met winst terugbetaalt wanneer de maatschappelijke resultaten en besparingen zijn gerealiseerd. Worden de resultaten en besparingen niet gerealiseerd, dan betaalt de overheid niet (of minder) uit (Society Impact en Ernst & Young 2013; Society Impact 2016; Von Glahn en Whistler 2014).

Zo sloten het ministerie van Veiligheid en Justitie, de Start Foundation, het Oranje Fonds en ABNAMRO in 2016 een *social impact bond* met Work Wise Direct om ex-gedetineerden te begeleiden naar werk (met daardoor minder aanspraak op uitkeringen en minder recidive) (www.sanctieuitvoering.nl/projecten-koers-en-kanalen/de-praktijk-aan-het-werk/social-impact-bond-werk-na-detentie).

Ook op lokaal niveau (bijvoorbeeld in Rotterdam, www.rotterdam.nl/werken-leren/sib/) wordt geëxperimenteerd met deze constructie. Ondernemingen die idealisme en zakelijkheid combineren kunnen dan een waardevolle bijdrage leveren aan de innovatie van publieke dienstverlening.⁴⁶

Het lijkt een win-winsituatie. De overheid bespaart en loopt minder financieel risico bij tegenvallende resultaten, de uitvoerende ondernemers kunnen laten zien dat hun innovaties in de aanpak van sociale problemen ‘werken’ en de sociale investeerders behalen rendement en kunnen dat weer herinvesteren in andere goede doelen. Maar sturen op meetbare impact speelt daarbij een essentiële rol, evenals de daaraan verbonden risico’s (zie de bijdrage van Trommel).

Hoe moeten we de rol van sociale ondernemingen duiden tegen de achtergrond van een terugtrekkende overheid? Enige kanttekeningen zijn hier op hun plaats. De sector van sociale ondernemingen is in Nederland vooralsnog klein en van geringe betekenis vergeleken met de omvang van de publieke sector en de marktsector. Bovendien laten dit soort ondernemingen zich niet direct sturen door de overheid. In het kader van *social impact bonds* worden ze geacht te doen wat de deelnemende partijen zijn overeengekomen, maar daarbuiten handelen ze op eigen initiatief en zijn ze vrij om eigen ‘niches’ in de markt te kiezen. Selectiviteit is een kenmerkende eigenschap van sociale ondernemingen, in plaats van de gelijke toegang tot diensten die kenmerkend is voor de overheid (Schulz et al. 2013: 120-123). Sociale ondernemingen functioneren dus op andere voorwaarden dan de overheid.

De SER (2015) bracht een verkennend advies⁴⁷ uit met een aantal aanbevelingen, waaronder verbetering van het financieringsklimaat voor innovatieve vormen van impactfinanciering (zoals *social impact bonds*). Het kabinet Rutte II stond daarvoor open, maar wilde geen aparte ‘sector’ van sociale ondernemingen creëren en eventueel een aparte rechtsvorm in het leven roepen. Het stond wel positief tegenover een ‘label’ voor en door sociale ondernemingen. Daarnaast wilde het kabinet de kennis bij overheden vergroten, eenmalig onderzoek laten doen naar impactmeting, en de ruimte die de aanbestedingswetgeving⁴⁸ al biedt beter benutten. Het kabinet wees specifiek op sociale ondernemingen gerichte fiscale prikkels af.⁴⁹ Het regeerakkoord Vertrouwen in de toekomst (2017: 33) van het huidige kabinet Rutte III stelt: “Er komen passende regels en meer ruimte voor ondernemingen met sociale of maatschappelijke doelen met behoud van een gelijk speelveld”.

Is het ‘ecosysteem’ voor sociaal ondernemerschap nu optimaal (Stam en Bosma 2016; Hummels 2017)? Zoals de begunstiging van ‘gewone’ filantropie rechtvaardiging behoeft, zo geldt dit ook voor de facilitering van sociaal ondernemerschap. Ook hier is het van belang om de principiële rechtvaardiging te onderscheiden van de concrete vormgeving van stimulansen voor dit type bedrijven (Kennishand en Social Enterprise NL 2013).

LOTERIJMARKT EN GOEDE DOELEN

Wij situeren de loterijmarkt ook op het grensvlak van filantropie en bedrijfsleven.⁵⁰ Het is een speciaal onderdeel van de kansspelmarkt (Gouwenberg, Schuyt en Felix 2017). Loterijen komen grotendeels ten goede aan goede doelen, maar paradoxaalwijze spelen zij ook in op zelfzuchtige motieven van de spelers die dromen van een bestaan als miljonair door dat ene winnende lot.⁵¹ Is hier nog wel sprake van zuivere filantropie in de zin van geven *om niet*? In de beleving van de meeste spelers zal de bijdrage aan goede doelen hooguit een bijkomstigheid zijn. De uitgaven aan loterijen zijn ook geen aftrekbare giften.⁵² Dat neemt niet weg dat er bijna 200 goededoelenorganisaties zijn die worden gesteund door de loterijen (verenigd in het Goede Doelen Platform: www.goededoelenplatform.nl/).

Drie vergunninghouders, de Nationale Postcode Loterij, de BankGiro Loterij en de Vriendenloterij (www.goededoelenloterijen.nl), hebben een licentie- en managementovereenkomst afgesloten met Novamedia (<https://novamedia.nl/>) voor het gebruik van de loterijformats en voor de directievoering door Novamedia. De vergunninghouders moeten de loterijen zonder winstoogmerk exploiteren, maar de licentievergoeding die Novamedia ontvangt voor het gebruik van de loterijformats bedraagt 2,2% van de inleg van de loterijen (in 2017 ruim 21 miljoen euro).⁵³ De vierde vergunninghouder is de Stichting Samenwerkende Non-profitloterijen (SNL, www.ssnl.nl/), waarin een aantal goededoelenorganisaties samenwerkt.⁵⁴

Daarnaast exploiteert de Nederlandse Loterij (in eigendom van de Staat) de Staatsloterij en sinds de fusie met Lotto (in 2016) ook kansspelen als Toto, Krasloten en Lotto (<https://over.nederlandseloterij.nl/>). De vergunningsvoorwaarden zijn anders dan voor de goededoelenloterijen. Die zijn verplicht om ten minste 50% van hun omzet af te dragen aan goede doelen. De staatskas profiteert het meest van de Nederlandse Loterij. Na aftrek van (hogere) prijzen⁵⁵ en kosten komt 63% van de opbrengst ten goede van het ministerie van Financiën. NOC*NSF en 18 goede doelen op het gebied van cultuur, welzijn en volksgezondheid ontvangen 37%. De totale afdracht van de Nederlandse Loterij bedroeg in 2016 149 miljoen euro.⁵⁶

Er zijn evenwel veranderingen op komst: verschillende beleidsopties voor herinrichting van de loterijmarkt worden momenteel bekeken (SEO 2017). De financiële consequenties voor de inkomsten van de overheid c.q. de afdrachten aan goede doelen lopen zeer uiteen. Wanneer bijvoorbeeld de markt voor loterijen wordt opengesteld en de Nederlandse Loterij wordt verkocht aan een private partij die geen dividend afdraagt aan de Staat – maar wel minstens 50% afdraagt aan goede doelen – zien de goede doelen hun inkomsten aanmerkelijk stijgen (en dalen de inkomsten van de overheid).

Een ander denkbaar scenario is om een volledig open markt voor loterijen te creëren en ook het verplichte afdrachtpercentage op te heffen. Dit scenario zal zorgen voor extra concurrentie en per saldo de afdrachten aan goede doelen doen verminderen.⁵⁷ Daarnaast is het niet ondenkbaar dat de toename van concurrentie op de loterijmarkt ongewenste gevolgen heeft voor de bestrijding van gokverslaving.⁵⁸

Het ziet er echter niet naar uit dat de loterijmarkt fundamenteel anders wordt ingericht. Volgens het regeerakkoord van het huidige kabinet zal het bestaande beleid rond de mogelijkheden voor de afdracht aan sport en goede doelen niet worden aangetast.⁵⁹ Dat laat onverlet dat er een kanttekening valt te plaatsen bij de huidige verdeling van de opbrengsten. Alleen bij de loterijen van de Nederlandse Loterij is de bestemming van de afdracht gespecificeerd (namelijk vooral sport). De vergunninghouders van de Postcode Loterij, de BankGiro Loterij en de Vriendenloterij – de ‘mannen van de droomfabriek’ (Holtwijk 2015) – bepalen grotendeels *zelf* aan welke goede doelen zij bijdragen (Vermeulen 2017).⁶⁰ Elke loterij heeft wel een historisch gegroeid profiel en draagt af aan een bepaalde sector, maar het is zeer twijfelachtig of dit profiel een belangrijke rol speelt bij de keuze voor de ene of de andere loterij. Bovendien verschillen de marktaandeelen van de loterijen en daarmee ook de toegang van goede doelen tot hun opbrengsten.⁶¹ Slechts in beperkte mate bepalen de deelnemers aan de loterij naar welk goed doel hun inleg gaat. De deelnemers aan de Postcode Loterij hebben daar bijvoorbeeld geen enkele stem in.⁶² Een gokje wagen is dus nauwelijks te beschouwen als een *free gift* voor specifieke doeleinden. Tegen deze achtergrond lijkt het niet onredelijk om de zeggenschap over de verdeling van de opbrengsten op enigerlei wijze te democratiseren.

1.8 ORIËNTATIEKADER ALS OPMAAT TOT BELEIDSAANBEVELINGEN

Zijn gelet op de geschetste ontwikkelingen de bestaande doelstellingen en rechtvaardigingen van het beleid ten aanzien van filantropie nog wel valide? Het antwoord op die vraag is niet gemakkelijk en deels ook een normatief vraagstuk. Voor de beoordeling van de dynamiek op het grensvlak van filantropie, overheid en bedrijfsleven is een oriëntatiekader nodig. Dat schetsen wij in deze paragraaf. Het bestaat uit een aantal relevant geachte waarden en een beschouwing over de intrinsieke belangenoriëntaties van filantropie, overheid en markt.

WAARDEN ALS RICHTINGWIJZERS

Bij de beoordeling van de (on)wenselijkheid van ontwikkelingen in de relaties tussen filantropie, overheid en markt kunnen waarden behulpzaam zijn als ‘richtingwijzers’. Ze kunnen ons zicht op verschuivende of vervagende relaties verhelderen. Het aantal perspectieven aan de hand waarvan men dat kan doen is echter niet gering. Bovendien staan ze soms op gespannen voet met elkaar en is er geen overeenstemming over hun rangorde in een algemene hiërarchie (Hoogerwerf 1995:

34-37). We doen toch een poging, mede op basis van de bijdragen van de externe auteurs in deze Verkenning, in het bijzonder die van Meijers en Robeyns, waarin conceptuele en ethische reflecties centraal staan. Wij achten de volgende waarden het meest relevant.

Negatieve en positieve vrijheid

Vrijheid is voor de beoordeling van filantropie een uiterst relevante kernwaarde. Daarbij is het nuttig om onderscheid te maken tussen negatieve en positieve vrijheid (Berlin 1996). Wanneer ons door anderen niets in de weg wordt gelegd om iets te doen of laten spreken we over *negatieve* vrijheid. Maar afwezigheid van dwang betekent nog niet dat mensen echt vrij zijn en ‘meester over zichzelf’. *Positieve* vrijheid verwijst naar autonomie, letterlijk het vermogen om zichzelf de wet te stellen. Negatieve vrijheid alleen is niet voldoende, het is een formele vrijheid. Echte vrijheid genieten mensen pas als ze niet alleen niet gehinderd worden, maar daadwerkelijk in staat zijn bepaalde handelingen te verrichten. Wat heeft iemand zonder geld aan de formele vrijheid om voedsel te kopen? Filantropie is aan beide vormen van vrijheid gerelateerd. In de eerste plaats gaat het om de (negatieve) vrijheid van mensen en bedrijven om zelf te beslissen of ze hun eigen geld (of tijd) weggeven, en zo ja, aan wie of wat. Maar in de tweede plaats is ook de daadwerkelijke (positieve) vrijheid van degenen aan wie de gift ten goede komt, bijvoorbeeld in termen van hun vermogens (‘capabilities’) om volwaardig te functioneren, van belang (Robeyns 2017a; Hummels 2018).

Sociale zekerheid en inclusiviteit

Bescherming tegen sociale *onzekerheid* (ofwel precariteit) is eveneens een belangrijke kernwaarde bij de beoordeling van grensverkeer tussen filantropie, overheid en markt. Kan filantropie omwille van sociale zekerheid taken van de overheid overnemen? Filantropie heeft een prominente rol gespeeld bij de totstandkoming van allerlei sociale en culturele voorzieningen, zeker toen de overheid nog vooral als nachtwakersstaat functioneerde. Na de Tweede Wereldoorlog garandeert de overheid een minimaal niveau van sociale zekerheid voor wie geconfronteerd wordt met ziekte, werkloosheid, arbeidsongeschiktheid of andere vormen van pech. Inclusieve sociale zekerheid is tegenwoordig een nagenoeg onomstreden waarde. Zij ligt ten grondslag aan de institutie van de verzorgingsstaat en komt ook tot uitdrukking in, tot op zekere hoogte afdwingbare, economische, sociale en culturele mensenrechten. Het gaat bijvoorbeeld om het recht op een zo goed mogelijke lichamelijke en geestelijke gezondheid, het recht op een adequate levensstandaard, inclusief toereikende voeding, kleding en huisvesting, en het recht op deelname aan het culturele leven (zie bijdrage van Donders en Vleugel). De overheid is grondwettelijk en internationaalrechtelijk verplicht om ervoor te zorgen dat deze rechten zonder discriminatie worden beschermd en dient daarbij speciale aandacht te geven aan de meest kwetsbare en gemarginaliseerde groepen. Het rechtskarakter van de verzorgingsstaat, zonder aanzien des persoons, wringt

daarbij met het persoonlijke gunstkarakter van filantropisch initiatief. De overheid is juridisch gebonden aan de Grondwet en internationale mensenrechtenverdragen (zoals het Internationaal Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten), filantropie is dat niet. Wanneer de overheid taken overlaat aan filantropie ontstaat daardoor het risico op arbitraire bevoordeling van bepaalde bevolkingsgroepen, tenzij de overheid zodanige voorwaarden stelt dat de filantropische instelling feitelijk transformeert in een statelijk uitvoeringsorgaan. En dat kan toch niet de bedoeling zijn.⁶³

Democratie en politieke gelijkheid

Voor de begrenzing van filantropie in zijn relaties met overheid en markt zijn ook democratie en politieke gelijkheid belangrijke waarden. Democratie is ‘een politiek systeem waarin de burgers regeren, zelfstandig of via anderen die door het volk worden gekozen, beïnvloed en gecontroleerd, op een wijze die elke burger gelijkstelt aan iedere andere’ (Hendriks 2006: 36). In de kern gaat het dus om volksinvloed op het regeren en het morele principe van gelijkheid in de uitoefening van die invloed.

Filantropie kan positieve, maar ook negatieve effecten hebben op het democratisch gehalte van samenlevingen. De filantropie van miljardairs zoals verenigd in *The Giving Pledge* is gebaseerd op grote inkomens- en vermogensongelijkheid, maar wellicht compenseren zij deze ongelijkheid met hun filantropische projecten. Toch heeft dit soort filantropie een problematisch effect op het principe van *one man, one vote*. Dergelijke inkomens- en vermogensverschillen kunnen leiden tot *voting with your money* en mogelijk disproportionele invloed op de democratische besluitvorming. Filantrokapitalisten zien we zowel ter linkerzijde als ter rechterzijde van het politieke spectrum. Een voorbeeld van ‘linkse’ filantropie zijn de activiteiten van George Soros die met zijn *Open Society Foundations* onder meer opkomt voor vrijheid en democratie in Oost-Europa (www.opensocietyfoundations.org/). Ter rechterzijde zien we in de Verenigde Staten de gebroeders Koch die (ultra)conservatieve en libertaire politici in de Tea Party-beweging en klimaatsceptici financieren (<http://kochfamilyfoundations.org/>). Maar of de opvattingen van deze filantrokapitalisten nu stroken met die van ons of juist niet, doet eigenlijk niet terzake. Het gaat om het disproportionele karakter van hun invloed (Soskis 2014, 2017).

Het vermogen om politieke macht te ‘kopen’ is een uitvloeisel van de (formele, ‘negatieve’) vrijheid waarover vermogenden in een kapitalistische maatschappijorde nu eenmaal beschikken. Aan die vrijheid worden weinig beperkingen opgelegd. In Nederland gelden bijvoorbeeld alleen transparantie-eisen voor giften aan politieke partijen (*Wet financiering politieke partijen* (2013)).⁶⁴ Sterker nog, politieke partijen zijn in Nederland ‘algemeen nut beogende instellingen’ en giften daaraan worden fiscaal gestimuleerd.

Bij de filantropie van superrijken als Gates, Soros en Zuckerberg zijn vraagtekens te plaatsen uit een oogpunt van politieke gelijkheid. Kleinschaliger vormen van filantropie, op het middenveld tussen burger en staat, vervullen veeleer een positieve politiek-democratische functie. Want bij democratie draait het niet alleen om verkiezingen, politieke partijen en parlementen. In ruimere zin omvat democratie ook vormen van 'tegendemocratie' in de sociale sfeer, buiten de officiële vertegenwoordigende instituties (Engelen en Sie Dhian Ho 2004; Rosanvallon 2008; Keane 2009). Daar oefenen filantropische associaties van burgers tegendruk uit, ze zorgen voor *checks and balances* en spreiding van macht. Ze kunnen in verzet komen tegen het maatschappelijke belang zoals gedefinieerd door de overheid en daar eigen definities van het maatschappelijk belang tegenover stellen. Denk bijvoorbeeld aan het Stoutfonds, www.startfoundation.nl/activiteiten/stoutfonds, dat boetes betaalt voor werkgevers die in strijd met de regels stages aanbieden aan 'ongedocumenteerde' jongeren. De Start Foundation zet zich in voor mensen die kwetsbaar zijn op de arbeidsmarkt en wil daarbij vastgeroeste patronen en taboes doorbreken: 'dan trappen we wel eens op de tenen van de gevestigde orde. Dat nemen we graag voor lief als we daardoor meer voor elkaar krijgen' (www.startfoundation.nl/over_ons/over_ons). Een vrije samenleving is gebaat bij dit soort tegenkrachten die opkomen voor issues waar de politieke meerderheid (nog) geen oog voor heeft.

Democratie en politieke gelijkheid zijn ook van belang bij fiscale maatregelen. Wie geeft aan een algemeen nut beogende instelling kan in Nederland aanspraak maken op belastingvoordeel. Daar staat dus derving van belastinginkomsten voor de staat tegenover. De politiek kan dan niet langs democratische weg beslissen over de bestemming van die gedeerde inkomsten. Wanneer de overheid bewust terugtreedt en dat probeert op te vangen met fiscale stimulering van het geven aan bepaalde doelen, schept zij ruimte voor filantropische 'beleidsbepaling'.

Effectiviteit en efficiëntie

Tot slot zijn voor het denken over de relaties tussen filantropie, overheid en markt ook overwegingen van effectiviteit en efficiëntie van belang. Nadat al eerder de overheid zich sterk is gaan oriënteren op deze bedrijfsmatige beginselen (onder de vlag van het zogenaamde *New Public Management*) is filantropie tegenwoordig ook steeds meer gericht op meetbare prestaties en hanteert zij soms zelfs, zoals bij vormen van sociaal ondernemerschap, het winstmotief.

Doeltreffendheid en doelmatigheid – ook in de zin van robuustheid of continuïteit – zijn alleszins respectabele waarden. Er is op zichzelf niets mis met het streven naar een effectievere en efficiëntere inzet van middelen. Innovatieve vormen van vervlechting, zoals *social impact bonds* tussen overheid en ondernemende filantropie, zetten daartoe aan. Toch kunnen er ook kanttekeningen worden geplaatst bij het 'marktdenken' in de filantropie. Worden met voor de hand liggende

business metrics de werkelijke sociale opbrengsten van zorg, compassie, solidariteit en wederkerigheid wel gemeten? Wat zegt meetbare output over het intrinsieke sociale belang van filantropie (Edwards 2010: 77-79)? Trommel spreekt in zijn bijdrage aan deze Verkenning over ‘liefde als bedrijf’ en waarschuwt voor een onbedoeld, pervers effect: verschraling en ‘ontzieling’ van het grondmotief van filantropie. Hij omschrijft dat grondmotief als handelen vanuit liefde, belangeloosheid en empathie (en van cruciaal belang voor ons vermogen om met tragiek om te gaan).

DE BELANGENORIËNTATIES VAN FILANTROPIE, OVERHEID EN MARKT

De geschetste waarden verhelderen in algemene zin wat er op het spel staat bij de dynamiek op het grensvlak van filantropie, overheid en markt. Daarnaast is het ook nodig stil te staan bij de intrinsieke belangenoriëntaties van deze drie sectoren.

Maatschappelijke, publieke en eigen belangen

Filantropie, overheid en markt zijn gericht op respectievelijk maatschappelijke, publieke en eigen belangen (WRR 2000: 19-22; zie tabel 1.2). Het onderscheid daartussen is overigens zeker niet absoluut, het gaat om een ideaaltypisch onderscheid.

Tabel 1.2 Filantropie in vergelijking met overheid en markt

Sector	Actor	Belangenoriëntatie	Wezenskenmerk
Overheid	Publiek	Publiek belang	Rechtskarakter
Markt	Privaat	Eigen belang	Competitie
Filantropie	Privaat	Maatschappelijk belang	Gunstkarakter

Ondernemingen zijn primair gericht op het *eigen belang* in de vorm van financiële winst, ook al mag nadrukkelijk worden verwacht dat zij medeverantwoordelijkheid nemen voor publieke belangen (WRR 2012a). Maar als marktdenken zich verbindt met filantropie stuit dat, zoals bij sociale ondernemingen, op inherente grenzen. Critici kwalificeren marktgeoriënteerd ‘goed doen’ daarom als een vorm van symptoombestrijding die sociale problemen niet echt bij de wortel aanpakt. De meetbare resultaten van impactgerichte en ondernemende filantropie zijn wel getypeerd als ‘small change’ (Edwards 2010: 89). Marktdenken appelleert immers aan individualisme, eigen belang en doelmatigheid, in plaats van samenwerking, wederkerigheid en solidariteit. Daarmee zou ondernemende filantropie juist een ondermijnend effect hebben op het potentieel en de gemeenschapsethiek van vrijwillige verbanden en collectieve actie van burgers.⁶⁵

Filantropie richt zich op *maatschappelijke belangen* die voor de samenleving als geheel gewenst zijn, al is ze daarbij nadrukkelijk vrij om haar gunsten specifiek te richten op bepaalde (groeps)belangen. Het belastingrecht spreekt over ‘algemeen

nut beogende instellingen' die 'uitsluitend of nagenoeg uitsluitend' het algemeen nut beogen (zie bijdrage van Mariani). Filantropie levert daarmee een gewaardeerde bijdrage aan de samenleving. In veel landen, waaronder ook Nederland, blijkt die waardering uit tal van door de overheid verleende fiscale faciliteiten.

Vele maatschappelijke belangen worden behartigd zonder overheidsbetrokkenheid. Pas wanneer de overheid zich de behartiging van een maatschappelijk belang aantrekt, omdat dit belang anders niet goed tot zijn recht komt, spreken wij over *publieke belangen*. De politiek aanspreekbare overheid is de enige partij die *gelegiti-meerd* is om namens de samenleving als geheel dwingend te bepalen welke belangen binnen het maatschappelijk verkeer onvoldoende tot hun recht komen en derhalve sprake is van een publiek belang (WRR 2000: 45-58).

Publieke belangen definiëren wij dus als belangen waaraan de overheid zich heeft gecommitteerd. Sommige publieke belangen zijn zo belangrijk geacht, dat de wetgever ze in de Grondwet heeft vastgelegd als 'voorwerp van aanhoudende zorg der regering'. Publieke belangen zijn ook vastgelegd in de vorm van 'kernverplichtingen' op grond van internationale en Europese verdragen (zie bijdrage van Donders en Vleugel).⁶⁶ Daarmee is nog niet bepaald welke middelen en dwang voor de realisatie zullen worden ingezet, maar burgers mogen bij publieke belangen verwachtingen koesteren van de overheid.

Publieke belangen en de wijze waarop de overheid die behartigt zijn niet onomstreden, maar inherent verbonden met politieke discussie (WRR 2012a: 114-115). Oude argumenten verliezen daarbij soms aan kracht, nieuwe argumenten komen op. In het verre verleden werd zonder overheidsbetrokkenheid aan armoedebestrijding gedaan. Dat werd pas een publiek belang toen de overheid het tot doelstelling van haar beleid maakte, op grond van de overtuiging dat dit belang zonder betrokkenheid van de overheid onvoldoende werd behartigd. Wat op een bepaald moment als een private of maatschappelijke aangelegenheid wordt aangemerkt, kan dus na verloop van tijd – en soms op instigatie van filantropisch initiatief – een zaak van publiek belang worden.

Daarmee zeggen wij niet dat het behartigen van publieke belangen enkel een taak van de overheid is. Behartiging van publieke belangen vereist de inzet van de samenleving als geheel, dus ook van bedrijven en de *civil society* (WRR 2012a). De overheid kan ook private partijen inschakelen bij de behartiging van publieke belangen en bijvoorbeeld aan filantropische initiatieven operationele verantwoordelijkheid toedelen. Om publieke belangen te borgen zal de overheid dan wel aan de betreffende organisaties eisen dienen te stellen door middel van regelgeving en contracten. Publieke belangen kunnen niet geheel en al worden overgelaten aan private partijen, omdat *per definitie* bij publieke belangen sprake is van (eind)verantwoordelijkheid van de overheid.⁶⁷

Filantropie levert dikwijls een belangrijke bijdrage aan maatschappelijke belangen die tegelijkertijd publieke belangen (dus overheidsdoelstellingen) zijn. Ze kan tekortkomingen in de publieke dienstverlening signaleren (voedselbanken en de rol van filantropie bij de opvang van uitgeprocedeerde asielzoekers achten wij hiervan voorbeelden). Of laten zien dat publieke voorzieningen slimmer, beter, goedkoper of anders kunnen (denk aan sociale ondernemingen die gebruik maken van het ‘recht om uit te dagen’, <https://vng.nl/wat-is-het-right-to-challenge>). Nederlandse vermogensfondsen herkennen zich vooral in deze aanjagende rol (zie bijdrage van Gouwenberg), niet zozeer om publieke taken over te nemen, maar juist met de bedoeling dat de overheid door hen geïnitieerde innovaties ‘oppakt’.

Maar filantropie kan ook eigenwijs van karakter zijn en nadrukkelijk ingaan tegen bestaand overheidsbeleid (Davies 2015). Dan laat filantropie meer haar politiek controversiële gezicht zien.

1.9 BOUWSTENEN VAN EEN BELEIDSVISIE OP FILANTROPIE

Wederkerigheid – geven, ontvangen en teruggeven – is een universeel element van menselijke samenlevingen. Het voltrekt zich in diverse sferen van de samenleving, zoals familie, economie en politiek. Te midden van andere soorten wederkerigheid neemt filantropie een unieke positie in. Filantropie raakt aan wederkerigheid in de familiale, de economische en de politieke sfeer, maar valt er niet mee samen. In elke sfeer zijn de relaties tussen gevers en ontvangers weer anders, verschillen de motieven om te geven, het bereik van de uitwisseling, en de balans tussen geven en nemen (Van den Brink 2017: 21-36).

Evenals wederkerigheid in de familiale sfeer wordt filantropie gemotiveerd door compassie (c.q. mededogen, barmhartigheid, naastenliefde, zorg). In beide sferen hoeft de wederkerigheid ook niet symmetrisch te zijn. Men geeft zonder dat men daarvoor direct en evenveel wil terugontvangen. Maar bij filantropie zijn de gevers en ontvangers geen verwanten van elkaar. Het bereik van filantropie strekt zich uit tot mensen die zich in de tijd en in sociaal opzicht op geruime afstand bevinden.

De wederkerigheid in de economische sfeer draait net als bij filantropie vooral om het geven en ontvangen van geld. Maar de balans tussen geven en nemen is anders. Gaat bij filantropie de aandacht vooral uit naar het geven en wordt niet sterk gelet op eventuele vormen van terugkrijgen, in de economische sfeer neemt de wederkerigheid een symmetrische gedaante aan: op de markt moet er een zekere balans zijn tussen geven en nemen. Sterker nog, in een kapitalistische economie is winst alleen maar mogelijk wanneer de ontvangen waarde groter is dan de oorspronkelijke investering. Nemen domineert het geven.

De wederkerigheid in de politieke sfeer is evenals filantropie gericht op het 'nut van het algemeen'. Maar de wederkerigheid die via de overheid verloopt heeft een verplichtend karakter, zowel voor de burgers als voor de overheid. Burgers zijn verplicht te geven in de vorm van het betalen van belasting, maar daar staan rechten op publieke voorzieningen tegenover. Bij filantropie zijn de giften geheel vrijwillig, maar de ontvangers kunnen er geen aanspraak op maken.

Op basis van deze schematische plaatsbepaling van filantropie te midden van andere soorten wederkerigheid⁶⁸ dringt zich één algemene hoofdconclusie op: erken en respecteer de eigen aard van filantropie. De voornaamste opdracht aan de overheid, maar ook aan de filantropische sector zelf, is om haar grenzen met overheid en markt te bewaken. Ondanks vloeiende overgangen en grensverkeer kent filantropie een eigen logica (Walzer 1983; Jacobs 1997; Schuyt 2015: 23-26).

Tot op heden ontbreekt in Nederland een expliciete beleidsvisie op filantropie. Met het oog daarop suggereren wij hier de volgende 'bouwstenen'. We maken onderscheid tussen funderende uitgangspunten en meer instrumentele aanbevelingen gericht op het faciliteren en conditioneren van filantropie.

FUNDERENDE UITGANGSPUNTEN

Erken vrije keuze als wezenskenmerk van filantropie

Essentieel voor filantropie is de *vrije keuze* van mensen om zelf te beslissen aan welke goede doelen zij geld (of tijd) willen geven. De motivatie kan rationeel van aard zijn en bijvoorbeeld gebaseerd op wetenschappelijke 'bewijzen' van sociale problemen en hoe die het meest effectief en efficiënt aangepakt kunnen worden. Er kunnen ook gevoelsmatige overwegingen een rol spelen bij die individuele keuze. Maar de vrijheid van het individu of de filantropische instelling om *zelf* de bestemming van de gift te bepalen is het wezenskenmerk van filantropie, ongeacht of het 'hoofd' of het 'hart' daarbij de doorslag geeft. Dit intrinsieke element van vrije keuze, ook om tegen door de overheid gedefinieerde maatschappelijke belangen in te gaan, is de kracht van filantropie. Daarmee kan zij flexibeler en innovatiever zijn dan de overheid die in haar beleidsvoering gehouden is aan het kader van de democratische rechtsstaat. Maar de selectiviteit die inherent is aan die vrije keuze en de invloed van emotionele factoren daarop, is tegelijk ook de zwakte van filantropie. Het maakt namelijk dat filantropisch initiatief, gezien vanuit een breder macro-perspectief, tekortschiet als het aankomt op consistentie, rechtvaardigheid en gelijke behandeling. Filantropie heeft onvermijdelijk een willekeurig, uitsluitend en vrijblijvend karakter. De overheid moet zich hier in haar betrekkingen met filantropie rekenschap van geven.

Heb oog voor de complementaire functies van filantropie bij publieke belangen

Filantropie vervult in het kader van publieke dienstverlening belangrijke functies. Ze kan problemen en lacunes signaleren en de overheid uitdagen om haar verantwoordelijkheid te nemen (*signaalfunctie*).

Filantropie kan hiernaast ook laten zien dat het anders kan. Juist door haar autonomie kan filantropie zich veroorloven om bij hardnekkige problemen nieuwe werkwijzen uit te proberen en daarbij niet afkerig te zijn van risico's. Vermogensfondsen kunnen bijvoorbeeld geduldig kapitaal beschikbaar stellen voor experimentele projecten (*innovatiefunctie*).

Kortom, filantropie kan complementaire functies vervullen bij voorzieningen die 'voorwerp van overheidszorg' zijn. Vanzelfsprekend is er politieke discussie mogelijk over de vraag of, en in welke mate, bepaalde voorzieningen tot de verantwoordelijkheid van de overheid behoren dan wel tot het domein van de filantropie. Publieke belangen en de wijze waarop de overheid die behartigt zijn niet statisch en inherent aan discussie onderhevig ('essentially contested') (WRR 2012a: 110-117). Er zijn grijze gebieden waar de overheid een bepaalde mate van verantwoordelijkheid op zich heeft genomen, zoals bij kunst en cultuur. Desondanks staat deze verantwoordelijkheid ter discussie en wordt meer ruimte gelaten aan filantropisch initiatief, hoewel extra fiscaal gestimuleerd (Schrijvers et al. 2015). Doelen in de sfeer van kerk en levensbeschouwing, maar ook in de sfeer van hobby's en vrije tijd, worden vrij algemeen gerekend tot het maatschappelijke domein van de filantropie.

Beschouw filantropie niet als substituut voor overheidsvoorzieningen

Filantropie moet echter niet bereid en in staat worden geacht om zich duurzaam te ontfermen over publieke belangen waarvan de behartiging voor de samenleving als geheel wenselijk is en waaraan de overheid zich om die reden heeft gecommitteerd. Rolwisseling tussen overheid en filantropie kan uiterst problematisch zijn. Het is zaak dat zij ten opzichte van elkaar gepaste afstand bewaren. Het wezenskenmerk van filantropie is nu eenmaal haar vrijgunstkarakter. De legitimiteit van filantropie is er op gebaseerd om naar eigen inzicht keuzes te maken (Meijs 2012). Dat beperkt de mate waarin zij als substituut of 'achtervang' van de overheid kan en wil fungeren. Het gaat bij veel overheidsvoorzieningen om (grond)wettelijk vastgelegde aanspraken. De overheid mag niet doen aan vrijblijvende of willekeurige liefdadigheid, maar staat garant voor een stelsel van grondrechten, waarbij gelijke gevallen gelijk behandeld moeten worden.

Dergelijke door de overheid gegarandeerde *rechten* moeten worden onderscheiden van menselijke *behoeften* (aan liefde, respect, waardigheid en solidariteit) waar 'alledaagse' filantropie juist in voorziet (Ignatieff 1984: 9-23). Dat sluit vormen van samenspel tussen overheid en filantropie zeker niet uit, zoals bijvoorbeeld bij

social impact bonds. Op zichzelf staat het filantropisch initiatief vrij om bij dit soort (prestatie)contracten vrijwillig een rol te vervullen. Maar wanneer de verantwoordelijkheid voor een voorziening in eerste en laatste instantie berust bij de (lokale) overheid, zal die voorwaarden stellen aan inschakeling van filantropie. Dat zal onvermijdelijk ten koste gaan van haar autonomie en selectiviteit. Dan treedt hedendaagse filantropie in de voetsporen van het (verzuilde) filantropisch initiatief dat in de tweede helft van de twintigste eeuw op grote schaal (mede)verantwoordelijkheid ging dragen voor tal van door de overheid gefinancierde en gereguleerde voorzieningen (en thans op sommige terreinen geconfronteerd wordt met ingrijpende bezuinigingen).⁶⁹

Ook in louter kwantitatief opzicht moet het potentieel van filantropisch geven niet overschat worden. In Nederland wordt veel *geld* gegeven aan goede doelen, ook in landenvergelijkend perspectief (zie bijdrage van Wiepking). In 2015 ging het om een bedrag van ruim 5,7 miljard euro. Vergeleken met de overheidsuitgaven aan de ‘verzorgingsstaat’ valt dit bedrag echter in het niet. Volgens de Miljoenennota 2018 trekken we 80,4 miljard euro uit voor de zorg, 79,0 miljard euro voor de sociale zekerheid en 35,4 miljard euro voor onderwijs, cultuur en wetenschap. De ‘giften’ die *via de overheid* naar andere burgers gaan zijn dus veel omvangrijker. Ook de tijd die burgers kunnen en willen besteden aan goede doelen en vrijwilligerswerk is vergeleken met de tijd besteed aan betaald werk, huishoudelijk werk en zorgtaken in de familiale sfeer uiterst bescheiden en lijkt onder invloed van uiteenlopende demografische, economische en culturele ontwikkelingen zelfs te krimpen (Van den Brink 2017: 74-79).

Onderken de toegevoegde waarde voor sociale cohesie en een pluriforme democratie

De discussie over de relatie tussen overheid en filantropie draait vaak om de vraag in welke mate filantropie een substituerende rol kan en wil vervullen in het kader van publieke dienstverlening. Los van haar (complementaire) bijdrage daaraan vervult filantropie echter twee minder tastbare maar minstens zo belangrijke maatschappelijke *kernfuncties*.

In de eerste plaats draagt filantropie bij aan sociale cohesie. Filantropie heeft niet alleen maar een positief effect op het welbevinden van mensen die geven (het zogenaamde *warm glow effect*), maar versterkt de banden tussen mensen en gemeenschappen. Filantropie functioneert als cement van sociale relaties (Komter, Burgers en Engbersen 2000; Van den Brink 2017: 13-20). Geven impliceert immers een bepaalde wederkerigheid en draagt daarmee bij aan maatschappelijke verbinding en ‘goed samen leven’ (Savater 1998). Deze *sociale functie* van filantropie versterkt het soort van zorgzame en betrokken samenleving waarin we willen leven.

In de tweede plaats maakt filantropie deel uit van een pluriforme civil society. Daarmee vervult filantropie een belangrijke *politiek-democratische functie*. Zij is net als de vrije pers en onafhankelijke rechtspraak een belangrijk element in het systeem van *checks and balances* in onze democratie. Geefgedrag drukt opinies uit over behoeften en noden in de samenleving en filantropie speelt met acties en campagnes ook een meer politieke rol als uitdager van ‘the powers that be’. Hoewel filantropie doorgaans wordt geassocieerd met politiek non-controversiële issues, kan zij de overheid dus ook tegenwerken en functioneert dan als een vorm van ‘tegendemocratie’ (Rosanvallon 2012). Filantropie draagt met andere woorden niet alleen bij aan ‘samenbinding’, maar ook aan ‘tegenbinding’ (Schuyt 2006: 113-122).⁷⁰ Te denken valt aan de ‘on gehoorzame’ rol van kerken (en gemeenten) bij de bed-bad-broedopvang voor uitgeprocedeerde asielzoekers (zie bijdrage van Donders en Vleugel). Dit soort conflictueuze relaties hoort ook bij een pluralistische democratische orde. Filantropische initiatieven moeten daarom niet door een ‘gulzige’ overheid worden geïnstrumentaliseerd (zie bijdrage van Trommel).

Wees alert op ontwikkelingen die afbreuk doen aan de functies van filantropie

Hoe groot de toegevoegde waarde voor sociale cohesie en een pluriforme democratie ook is, bepaalde vormen van filantropie kunnen daar ook afbreuk aan doen. Wanneer we geven, zijn we bijvoorbeeld vooringenomen. Voor sommige belangen hebben we nu eenmaal minder oog (het zogenoemde Assepoester-effect). Geven impliceert ook een norm van reciprociteit, de verplichting om de gift ooit en op enigerlei wijze te beantwoorden. Dat scheidt een band, maar kan ook persoonlijke afhankelijkheid creëren. Geven functioneert daardoor niet altijd als bindmiddel van gelijkwaardige sociale relaties. Daar komt bij dat degenen die al veel hebben, veel kunnen geven, en dus ook veel aanspraak zouden kunnen maken op veel terugontvangen. Dit zogenoemde Mattheüs-effect kan afbreuk doen aan de verbindende werking van filantropie.

We hebben filantropie een belangrijk element in het systeem van *checks and balances* in onze democratie genoemd. In zekere zin gaat het daarbij om uitoefening van het recht op vrije meningsuiting. Geefgedrag zegt immers iets over behoeften en noden in de samenleving. *Voting with your money* kan dan geïnterpreteerd worden als een vorm van ‘directe’ democratie. In een democratie gaat het echter in essentie om de *gelijke* verdeling van de mogelijkheden om het overheidsbeleid te bepalen (Dahl 2006). In een representatieve democratie krijgt politieke gelijkheid gestalte via het principe van *one man, one vote*. Grote verschillen in inkomen en vermogen staan daar mee op gespannen voet. Hoewel de inkomensongelijkheid in Nederland in internationaal perspectief laag en stabiel is, de vermogensongelijkheid is aan de hoge kant (Kremer et al. 2014; World Inequality Lab 2017). Vooralsnog kent Nederland echter geen filantropisten als Gates, Buffett en Soros.

Waakzaamheid is ook geboden voor anti-integratieve en anti-democratische aspecten van filantropie bij niet direct strafbare, maar onwenselijk geachte geldstromen uit ‘onvrije landen’ naar (religieuze) instellingen met een ANBI-status. Meer transparantie c.q. beperking van deze geldstromen – en omgekeerd ook het toezicht op geldstromen naar buitenlandse ANBI’s – is juridisch complexe materie die raakt aan de grondwettelijke vrijheid van godsdienst, maar recent wel kan rekenen op meer politiek-bestuurlijke aandacht.⁷¹

FACILITEREN EN BEGRENZEN VAN FILANTROPIE

Beschouw fiscale faciliteiten als generieke stimulans en verruim het doelgroepbereik

We zouden kunnen stellen dat giften van burgers en bedrijven geheel in de persoonlijke levenssfeer liggen en dat de overheid daar niets mee van doen heeft. Maar met een stelsel van fiscale voordelen voor algemeen nut beogende instellingen gaat de Nederlandse overheid – net als veel andere landen (Layton 2015; Charities Aid Foundation 2016) – verder dan het louter beschermen van de (‘negatieve’) vrijheid om geld weg te geven.

Fiscale faciliteiten zijn eigenlijk een *belastinguitgave* waarbij de overheid om bepaalde redenen afziet van belastinginkomsten. Die redenen lijken vooral te zijn gelegen in de algemene toegevoegde waarde van filantropie voor sociale cohesie en een pluriforme democratie. Dan is fiscale ondersteuning gerechtvaardigd. De bestaande vormgeving daarvan is echter niet onaantastbaar (Dialogic en Ape 2016; Hemels 2017).

Uit de gegeven rechtvaardiging van fiscale ondersteuning volgen twee vereisten. Om te beginnen is het onwenselijk dat de overheid de giftenaftrek inzet om geefgedrag inhoudelijk te sturen. Zij kan ernaar streven om geefgedrag aantrekkelijker en gemakkelijker te maken, maar dient daarbij aan verschillende doelen geen verschillende fiscale stimulansen te verbinden. Dat strookt namelijk niet met de vrijheid van het individu of de keuze van de filantropische instelling om zelf de bestemming van de gift te bepalen. Fiscale prikkels moeten niet beschouwd worden als een *specifieke subsidie* waarmee de overheid voldoet aan haar eigen verantwoordelijkheid voor publieke voorzieningen. Veeleer moeten zij gezien worden als een *algemene stimulans* waarmee de overheid de genoemde kernfuncties van filantropie waardeert en ondersteunt.

Tevens vloeit uit de gegeven rechtvaardiging voort dat alle burgers gelijkelijk moeten kunnen profiteren van de fiscale stimulering van geefgedrag. Momenteel kunnen donateurs giften hoger dan één procent van het drempelinkomen aftrekken van hun belastbaar inkomen (met een plafond van maximaal tien procent van het drempelinkomen). Daarin manifesteert zich de erkenning van de betekenis van filantropie voor fundamentele democratische en sociale waarden. Maar in meer-

dere opzichten is sprake van scheefheid in het gebruik van de giftenaftrek. Jaarlijks maken ongeveer 600.000 tot 700.000 particulieren er gebruik van (slechts 9% van de belastingplichtigen), terwijl 55% van het totale volume van de giftenaftrek neerslaat bij 10% van die gebruikers. Burgers die de giftenaftrek gebruiken hebben gemiddeld een hogere leeftijd, een hoger inkomen⁷² en een hoger opleidingsniveau (Dialogic en Ape 2016). Een evenwichtiger doelgroepbereik achten wij wenselijk.

Handhaaf dual toezicht op algemeen nut beogende instellingen

Respect voor de autonomie van de sector filantropie – kerken, vermogensfondsen, fondsenwervende goede doelen – brengt met zich mee dat in het toezicht *zelfregulering* vooropstaat. In het kader van – en in ruil voor – fiscale faciliteiten is het echter volstrekt legitiem dat de overheid zekere eisen stelt aan algemeen nut beogende instellingen. Toezicht op de gerichtheid op ‘het nut van het algemeen’ dient daarbij voorop te staan. (Bedrijfs)fondsen met een ANBI-status moeten in ruil voor het belastingvoordeel bijvoorbeeld voldoen aan de eis dat doel en feitelijke werkzaamheden (nagenoeg) uitsluitend zijn gericht op statutair vastgelegde algemeen nuttige doelen. Uit de fiscale stimulering volgt dus *ipso facto* dat het vermogen van de algemeen nut beogende instelling niet meer als volstrekt *eigen* vermogen kan worden beschouwd waarover volledig vrij kan worden beschikt.

De ANBI-status wordt dikwijls gezien als een soort ‘keurmerk’, maar feitelijk is de ANBI-regelgeving louter gericht op eisen die fiscaal voordeel rechtvaardigen voor het goede doel, de donateurs of een erfflater. Dit brengt onvermijdelijk een dual systeem van toezicht met zich mee: enerzijds door de overheid in het kader van de fiscaliteit, anderzijds door de sector zelf georganiseerde kwaliteitstoetsing. ‘Afstand bewaren’ is daarbij het devies, juist omdat filantropie en overheid zo van elkaar verschillen als ‘*spheres of justice*’ (Walzer 1983). Vermenging van beide vormen van toezicht, bijvoorbeeld in de vorm van een verbinding tussen de Erkenningregeling van de goededoelensector zelf en de door de Belastingdienst verleende ANBI-status, is daarom niet wenselijk.

Faciliteer (h)erkenning van sociaal ondernemerschap

Hybride vormen van filantropie en ondernemerschap zijn in opkomst. De trend is van *geven* naar *sociaal investeren*, maar onder de paraplu van sociaal ondernemerschap gaan zeer uiteenlopende bedrijven schuil die variëren in de mate waarin zij naast maatschappelijke waardecreatie ook gericht zijn op financiële doelstellingen. Zij bevinden zich ergens tussen de traditionele goede doelenorganisaties (‘puur impact’) en traditionele, primair op winst gerichte ondernemingen (‘financiën voorop’). Sociale ondernemingen concurreren met ‘gewone’ ondernemingen op hetzelfde, gelijke speelveld. Dat beperkt hun mogelijkheden om daadwerkelijk maatschappelijke impact te realiseren. Het gevaar van geleidelijke doelverschuiving van maatschappelijke naar financiële doelen ligt op de loer.

Niet alleen het onderscheid met ‘gewone’ ondernemingen is soms moeilijk te maken. Ook een harde afbakening met instellingen in de semi-publieke sector (zorg, welzijn, onderwijs en sociale huisvesting) – die zich in een meer van de overheid afhankelijke positie bevinden – is soms moeilijk te maken.

Hun diffuse begrenzing maakt speciaal op sociale ondernemingen gericht beleid lastig. Toch verdienen zij (h)erkenning voor zover en zolang zij primair en expliciet sociale impact boven winst stellen. De principiële rechtvaardiging van facilitering door de overheid is gelegen in de borging en versterking van het filantropische aspect van sociale ondernemingen, niet hun positie binnen de markteconomie.

Sociaal ondernemers kunnen een rechtsvorm kiezen (onder meer stichting, vereniging, coöperatie, besloten en naamloze vennootschap). Veel van deze bedrijven ervaren de momenteel beschikbare rechtsvormen echter als een knelpunt.⁷³ Wij bepleiten daarom – in het kader van de lopende modernisering van het ondernemingsrecht⁷⁴ – nader onderzoek naar de (on)wenselijkheid van een aparte juridische status of een ‘modaliteit op bestaande rechtsvormen’ (Hillen en Panhuijsen (2016)). Een speciaal label voor sociale ondernemingen is ook denkbaar (SER 2015). Deze instrumenten kunnen wellicht bijdragen aan (h)erkenning van de sociale onderneming en verankering van de primaire gerichtheid op het maatschappelijke belang.⁷⁵

Door hun hybride karakter is ook het aantrekken van externe financiering een knelpunt voor sociale ondernemingen (De Wilde en Van der Waa 2015). Veel filantropische financiers zijn nog gericht op het doneren van geld aan stichtingen en huiverig voor ondernemers met een financiële doelstelling, ook al krijgen zij naast het klassieke geven geleidelijk meer belangstelling voor sociaal investeren. Traditionele commerciële financiers hebben op hun beurt moeite met bevlogen ondernemers die soms niet genoeg aandacht opbrengen voor een levensvatbaar businessmodel. Toch zien we bij deze financiers toenemende belangstelling voor investeren in maatschappelijke impact (zie bijvoorbeeld de Rabobank Foundation en het Social Impact Fonds van ABNAMRO). De overheid zou de toegang tot geduldige financiering kunnen verbeteren door de informatievoorziening over het gehele spectrum aan financieringsvormen en financieringsbronnen te verbeteren.⁷⁶

Democratiseer de zeggenschap over afdrachten vanuit het loterijstelsel

Egocentrische motieven spelen bij filantropisch gedrag vrijwel altijd ook een zekere rol. Maar bij loterijen verdwijnt het zuivere, altruïstische motief wel erg ver naar de achtergrond. Een gokje wagen is dan ook geen filantropie. De inleg voor deelname aan loterijen is moeilijk te beschouwen als een weloverwogen gift aan een goed doel en is derhalve ook niet aftrekbaar van de inkomstenbelasting.⁷⁷ Desondanks gaat het hier om een substantiële vorm van facilitering van filantropie.⁷⁸ De loterijen zijn van levensbelang voor honderden begunstigde

goededoelenorganisaties en zelfs als typisch Nederlands erfgoed toegevoegd aan de Nationale Inventaris Immaterieel Cultureel Erfgoed (www.immaterieelerfgoed.nl/).

Er is geen EU-rechtelijke noodzaak⁷⁹ om een einde te maken aan deze vorm van ondersteuning van filantropie. Het is wel zaak om waakzaam te zijn voor potentiële wisselwerkingen met andere kansspelen die het marktaandeel en de afdrachten van de goededoelenloterijen in gevaar kunnen brengen.

Deelnemers aan loterijen maken met het kopen van een lot niet of nauwelijks een voorkeur voor specifieke goede doelen kenbaar. Het relatieve marktaandeel van een loterij weerspiegelt dan ook niet de mate van steun voor de sector waaraan zij afdraagt. Om die reden achten wij meer democratische controle op de vergunninghouders wenselijk bij de bestemming van de afdrachten. Te denken valt aan meer rechtstreekse zeggenschap voor de deelnemers aan de loterijen of aan meer publieke verantwoording over de afdrachten (bijvoorbeeld aan een maatschappelijke adviesraad).

Slot

Filantropie neemt een unieke positie in te midden van andere sferen van wederkerigheid in de samenleving. Maar die positie is niet onveranderlijk en gevrijwaard van invloeden die afbreuk kunnen doen aan haar wezen en betekenis voor sociale cohesie en een pluriforme democratie. We hopen met bovenstaande bouwstenen een bijdrage te leveren aan het maatschappelijke en politieke debat over de beleidsmatige consequenties van de gesignaleerde ontwikkelingen.

NOTEN

- 1 Zie bijdrage van Trommel in deze Verkenning.
- 2 Zie bijdrage van Gouwenberg in deze Verkenning.
- 3 *Social impact bonds* zijn een financieringsarrangement, waarbij sociale ondernemingen en investeerders rendement kunnen behalen wanneer zij maatschappelijke resultaten en besparingen voor de overheid weten te realiseren. Zie paragraaf 1.7.
- 4 Froelich (1999) beschrijft de grensschermtselingen als een diversificatie van *revenue strategies* in filantropische, non-profit organisaties.
- 5 Naar Van Mierlo (1989). Wij onderscheiden filantropie nadrukkelijk van de semi-publieke sector in domeinen als zorg, welzijn, onderwijs en huisvesting. Deze organisaties hebben – althans in Nederland – in het verzuilingstijdperk veel publieke taken op zich genomen. Ze zijn ingekapseld in het rechtskarakter van de verzorgingsstaat en hebben hun particuliere gunstkarakter verloren, hoewel filantropisch initiatief in veel gevallen aan de basis stond. Inmiddels zijn de betreffende organisaties verzelfstandigd en/of geprivatiseerd en wordt van hen een ondernemende instelling gevraagd.
- 6 Zie bijdrage van Mariani in deze Verkenning.
- 7 Het schijnt voor het eerst gebruikt te zijn door Aischylos in de tragedie *Prometheus geboeid*. Prometheus verzet zich daarin tegen Zeus, de koning van de Griekse goden, en getuigt van zijn liefde voor de mens door geschenken waarmee primitieve mensen, die in duistere grotten leven en voortdurend moeten vrezen voor hun leven, hun levensomstandigheden kunnen verbeteren. De Romeinen vertaalden het begrip in het Latijn als ‘*humanitas*’ (menselijkheid) en brachten het ook in verband met vrijheid en democratie, omdat de geschenken van Prometheus ingingen tegen de tirannie van Zeus. Zie ook Sulek (2010b).
- 8 Beide motieven spelen ook volgens Van den Brink (2017: 21) altijd en onvermijdelijk een rol. Derrida (1997) introduceerde de these van de onmogelijkheid van een gift zonder egoïstische calculus. Volgens Žižek (2011) verlicht filantropie de symptomen, maar pakt het niet de structurele oorzaken van problemen aan. We geven alleen maar om onszelf een goed gevoel te bezorgen.
- 9 In navolging van Bekkers (2013: 6-7) beschouwen we filantropie als een specifieke vorm van *formeel* prosociaal gedrag (via organisaties). Met filantropie doelen we dus niet op *informeel* prosociaal gedrag, zoals mantelzorg en hulp aan naaste familie of vrienden. Zie ook noot 24.
- 10 Zie ook intermezzo ‘Moslims, de vergeten filantropen’.
- 11 Zie ook cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS 2017: 5). In 2016 zei de helft van de Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête vrijwilligerswerk gedaan te hebben voor één of meerdere organisaties of verenigingen. Dat aandeel is tussen 2012 en 2016 niet significant veranderd. In deze periode schommelde het steeds tussen de 48 en 50 procent. Dertig procent van de Nederlanders gaf in 2016 aan zich in de vier weken voorafgaand aan de enquête als vrijwilliger ingezet te hebben. Ook dat cijfer, met 30 of 31 procent op jaarbasis, is stabiel in de periode 2012–2016.

- 12 De Vereniging Nederlandse Organisatie Vrijwilligerswerk is de belangenorganisatie van het vrijwilligerswerk in Nederland (www.nov.nl). Zie ook intermezzo ‘Waarom we graag geven’ met daarin een pleidooi van Lucas Meijs om filantropie niet te verengen tot het geven van geld.
- 13 Erkende goede doelen zijn getoetst door de toezichthouder, het Centraal Bureau Fondsenwerving (CBF), en voldoen aan kwaliteitseisen. Zie: www.geefgerust.nl/ De overige goede doelen in het Register zijn niet getoetst of erkend.
- 14 Zie het periodiek verschijnende Fondsenboek, uitgegeven door Walburg Pers.
- 15 Zie ook intermezzo’s over de Stichting De Verre Bergen en de Naaber Foundation.
- 16 Zie ook intermezzo over de Maatschappelijke Alliantie.
- 17 Nauta (2017).
- 18 Zie ook intermezzo ‘Loterijen: tussen markt en filantropie’.
- 19 De Nationale Postcode Loterij moet bovendien ten minste 80 procent van haar totale afdracht uitkeren aan begunstigen die door de Belastingdienst zijn aangewezen als ‘algemeen nut beogende instelling’ (Vergunning Nationale Postcode Loterij 2017-2021, *Staatscourant*, 2017, nr. 159).
- 20 Zie ook intermezzo ‘Crowdfunding: eerst betrokkenheid, dan pas geld’.
- 21 Daarom zijn universiteiten – vooral door hun alumni aan te spreken – steeds actiever op het front van geldwerving. Zie Bekkers (2013: 61) en intermezzo ‘Waarom we graag geven’.
- 22 Zie ook interviews met een nieuwe generatie gulle gevers in *FD persoonlijk*, 9 december 2017.
- 23 Zie bijvoorbeeld de vele kleine goede doelen op het gebied van ontwikkelingssamenwerking: www.kleinegoededoelen.nl/
- 24 Sociaal-psychologen gebruiken de term prosociaal gedrag sinds de jaren ’70 als aanduiding voor gedrag dat voor degene die het vertoont moeite kost en ten goede komt aan anderen (Bekkers 2013: 7).
- 25 Meijs (2017b) spreekt in dit verband over de ‘botsende impact’ van filantropie en noemt het voorbeeld van *pro life* en *pro choice* initiatieven. Zowel de Vereniging ter Bescherming van het Ongeboren Kind als de Stichting Fiom die wil dat ongewenst zwangere vrouwen een vrije keuze kunnen maken, zijn door de Belastingdienst erkende ‘algemeen nut beogende instellingen’.
- 26 In het kader van het Amsterdamse convenant werkt een aantal in Amsterdam actieve vermogensfondsen samen met de gemeente bij het ondersteunen van het Leefkringhuis in Amsterdam-Noord, een initiatief gericht op mensen in nood.
- 27 Zie ook Schuyt (2014).
- 28 Voedselbanken zien voor zichzelf ook een taak bij het tegengaan van voedselverspilling. Zie Hanssen et al. (2015).
- 29 Zie intermezzo over Stichting De Verre Bergen.
- 30 Peildatum: 1 januari 2017 (Ministerie van Financiën 2017b). Sinds 2008 is het aantal ANBI’s met ruim 10.000 toegenomen, een stijging van meer dan 30%. De ANBI-status wordt steeds vaker als een keurmerk beschouwd. Waarschijnlijk stijgt daardoor het aantal aanvragen. Op de website van de Belastingdienst kan men controleren of een instelling is aangewezen als ANBI: www.belastingdienst.nl/rekenhulpen/anbi_zoeken/

- 31 Tot op zekere hoogte is de filantropische sector daarmee een *artefact* van de overheid (Reich
2011).
- 32 Sociaal belang behartigende instellingen zijn gericht op de belangen en ontplooiing van hun
eigen leden, zoals verenigingen op het gebied van sport en cultuur. Giften aan een SBBI zijn
niet aftrekbaar. SBBI's zijn onder voorwaarden wel vrijgesteld van schenk- en erfbelasting.
- 33 Volgens het evaluatieonderzoek van Dialogic en Ape (2016: 66-67) bestaat de opbrengst van
de giftenaftrek voor burgers uit een 17,5% toename van de originele gift, terwijl de kosten van
de giftenaftrek voor burgers 47% van de originele gift bedragen. Voor elke €1 die geschonken
wordt leidt de giftenaftrek tot een budgettair beslag van circa €0,47 en een verhoging van de
giften van circa €0,18. Gegeven de totale jaarlijkse omvang van de giftenaftrek van €825 mil-
joen leidt de giftenaftrek tot een hoger bedrag aan giften van ruim €140 miljoen en een bud-
gettair beslag van circa €330 miljoen. De onderzoekers concluderen daarom dat de giften-
aftrek voor burgers budgettair niet doelmatig is.
- 34 De Belastingdienst is namelijk aangewezen op informatie van belastingplichtigen die niet
kan worden vooringevuld in de aangifte.
- 35 Zie ook Koele (2016) en De Wijkerslooth (2016).
- 36 Brief van de staatssecretaris van Financiën aan de Tweede Kamer inzake kabinetsreactie eva-
luaties giftenaftrek en ANBI's, 26 januari 2018. De verhoogde aftrekbaarheid van giften aan
culturele instellingen wordt ook gecontinueerd. Zie ook brief van de staatssecretaris van
Financiën met de kabinetsreactie op de evaluaties van de giftenaftrek en de ANBI/SSBI-rege-
ling, 26 april 2018.
- 37 Kerkgenootschappen kunnen ook gebruik maken van de fiscale voordelen voor algemeen nut
beogende instellingen. Alle dertig kerkgenootschappen die bij het Interkerkelijk Contact in
Overheidszaken (CIO) zijn aangesloten (met in totaal ongeveer zeven miljoen leden) hebben
van de Belastingdienst een groepsbeschikking ontvangen, waardoor lokale kerkbesturen
geen afzonderlijke ANBI-status hoeven aan te vragen.
- 38 Zie suggesties in brief van de staatssecretaris van Financiën met de kabinetsreactie op de eva-
luaties van de giftenaftrek en ANBI/SBBI-regeling, 26 april 2018.
- 39 Brief aan de Tweede Kamer van de staatssecretaris van Veiligheid en Justitie d.d. 8 november
2016.
- 40 Brief van de staatssecretaris van Financiën met de kabinetsreactie op de evaluaties van de
giftenaftrek en ANBI/SBBI-regeling, 26 april 2018.
- 41 Zie ook *intermezzo* over de Naober Foundation.
- 42 Zie ook de leidende principes die in de Nederlandse Code Sociale Ondernemingen zijn vast-
gelegd (Commissie Code Sociale Ondernemingen, 2017).
- 43 Vergelijk met European Venture Philanthropy Association (2016: 23).
- 44 Enigszins verwarrend wordt in Nederland voor instellingen zonder winstoogmerk in de
semi-publieke sector ook wel de term 'maatschappelijke ondernemingen' gehanteerd. Er is
veel discussie geweest over het in 2009 ingediende, maar in 2013 ingetrokken, wetsvoorstel
32003 (*Regels voor de vereniging of stichting tot instandhouding van een maatschappelijke
onderneming*). Cf. Helder (2014) en Hillen en Panhuijsen (2016: 8-9).

- 45 Sociale ondernemingen moeten dus niet uitsluitend worden geassocieerd met de reïntegratie van kwetsbare groepen op de arbeidsmarkt. Zogenoemde *work integration social enterprises* vormen wel een aanzienlijke subcategorie van sociaal ondernemerschap.
- 46 Zie voor *best practices* Stedennetwerk G40 (2018).
- 47 De aanleiding was een adviesvraag van de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Centrale vraag was in hoeverre en op welke wijze de (rijks)overheid aansluiting kan vinden bij de ontwikkelingen rondom sociaal ondernemerschap.
- 48 Zie Aanbestedingswet, artikel 2.82 en 2.82a over 'voorbehouden opdrachten'. De aanbestedende dienst kan overheidsopdrachten voorbehouden aan sociale werkplaatsen en bedrijven die zich inzetten voor mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt. Zie de door TNO ontwikkelde Prestatieladder Sociaal Ondernemen: www.pso-nederland.nl/
- 49 Kabinetsreactie op SER-advies over sociale ondernemingen, Tweede Kamer, vergaderjaar 2015-2016, 32 637, nr. 246.
- 50 Zie ook intermezzo over loterijen en goede doelen.
- 51 Wij laten hier overige onderdelen van de kansspelmarkt buiten beschouwing (zoals de online kansspelen en hun legalisering), omdat er geen duidelijke aanwijzingen zijn van substitutie tussen loterijen enerzijds en andere kansspelen anderzijds (SEO Economisch Onderzoek 2017: 36).
- 52 Zie uitspraak Gerechtshof Arnhem-Leeuwarden, 2 september 2014 (gepubliceerd op 12 september 2014, ECLI:GHARL:2014:6761).
- 53 www.postcodeloterij.nl/over-ons/regels-en-toezicht/governance-holding
- 54 Een recente ontwikkeling is de openstelling van de markt voor goededoelenloterijen, als gevolg van de Lottovote-uitspraak van de Rechtbank Amsterdam (ECLI:NL:RBAMS:2016:3120). De rechtbank bepaalde dat de Kansspelautoriteit ten onrechte Lottovote een vergunning voor het organiseren van een loterij voor goede doelen geweigerd had. Volgens de rechter was niet duidelijk waarom het aantal goededoelenloterijen tot vier beperkt moest blijven. De Kansspelautoriteit zag geen aanleiding in beroep te gaan tegen deze uitspraak. Daarmee is de markt voor goededoelenloterijen geopend (Kansspelautoriteit 2018).
- 55 De loterijen van de Nederlandse Loterij worden gereguleerd door middel van verplichte percentages van de inleg die aan prijzen moeten worden uitgekeerd (ten minste 60% in het geval van de Staatsloterij en tenminste 47,5% bij de overige loterijen).
- 56 Nederlandse Loterij, *Jaarverslag 2016*, p. 33. Ter vergelijking: in 2018 doneert de Postcode Loterij ruim 357 miljoen euro aan in totaal 112 organisaties.
- 57 Tenzij de opbrengst van privatisering gebruikt wordt voor de oprichting van een privaat beheerd, nationaal fonds ten bate van de samenleving ('filantropisering door privatisering'). Zie Harchaoui et al. (2015), Meijs en Venema (2018) en <http://p-t-p.org/>
- 58 Zie reactie van de Nederlandse Loterij op SEO-onderzoek (SEO 2017: 113-119).
- 59 Regeerakkoord VVD, CDA, D66 en ChristenUnie, *Vertrouwen in de toekomst*, 10 oktober 2017, p. 4-5. In het kader van het inmiddels door de Tweede Kamer aanvaarde wetsvoorstel Kansspelen op afstand (*Kamerstukken 33996*) wordt het verplichte afdrachtpercentage van de goededoelenloterijen verlaagd van 50% naar 40%. Zie brief over de uitwerking van het regeerakkoord inzake kansspelen van de minister voor Rechtsbescherming d.d. 19 juni 2018.

- 60 De goeddoelenorganisaties die zijn verenigd in de Stichting Samenwerkende Non-profit-
loterijen (SNL) dragen de volledige opbrengst van hun loterijen – met een minimum van 75%
van de nominale waarde van de verkochte loten – af aan instellingen die door de Belasting-
dienst zijn aangewezen als algemeen nut beogende instelling of instellingen die meewerken
aan de Grote Clubactie (Vergunning Samenwerkende Non-profitloterijen 2017-2021, *Staats-
courant*, 2017, nr. 166).
- 61 De zes ontvangende organisaties van het eerste uur (of ‘oerbeneficiënten’) van de Postcode
Loterij ontvangen nog altijd aanzienlijk meer geld dan vrijwel alle goede doelen die later zijn
aangeschoven (Vermeulen 2017).
- 62 Bij de Vriendenloterij en de BankGiro Loterij kunnen deelnemers tot op zekere hoogte bepa-
len naar welk goed doel hun inleg gaat. Sinds 2012 kunnen deelnemers aan de BankGiro Lote-
rij zelf aangeven voor welke organisatie zij willen meespelen. Bij de VriendenLoterij kan de
deelnemer bepalen naar welk goed doel of welke club of vereniging *de helft* van zijn of haar
inleg gaat (de geoordeelde beneficiënten). Over de andere helft beslist de Raad van Commis-
sarissen van de Vriendenloterij.
- 63 Filantropie opereert niet noodzakelijkerwijs vanuit het idee dat mensen fundamentele rech-
ten hebben op de voorzieningen die worden gesteund. Zonder afbreuk te doen aan de pri-
maire verantwoordelijkheid van de staat voor de bescherming en bevordering van mensen-
rechten, zou de sector zich wellicht toch kunnen verbinden aan een mensenrechtelijke bena-
dering (zie de bijdrage van Donders en Vleugel).
- 64 Een politieke partij moet donaties van meer dan 4500 euro (van dezelfde gever in een kalen-
derjaar) openbaar maken (*Wet financiering politieke partijen*, art. 25).
- 65 Zie ook MacIntyre (2007) en de bijdrage van Trommel in deze Verkenning.
- 66 Zie ook SER (2010: 46-51).
- 67 Dit is dus een nominalistische definitie: publieke belangen zijn geen objectieve feiten, maar
worden in een proces van politieke oordeelsvorming vastgesteld, waarbij de overeenstem-
ming over de te nemen verantwoordelijkheid van de overheid broos kan zijn en soms niet
duurzaam is (WRR 2000: 57).
- 68 Zie Van den Brink (2017) voor een uitvoerige beschouwing hierover. Hij ontwikkelt een ele-
mentaire typologie van soorten wederkerigheid, waarmee het specifieke van filantropie kan
worden bepaald. Hij onderscheidt vijf dimensies van wederkerigheid: 1. de schaal ofwel het
bereik van geven en nemen in de tijd en de maatschappelijke ruimte; 2. de al of niet symme-
trische balans tussen geven en nemen; 3. wie als gever of ontvanger optreden; 4. de substan-
tie ofwel inhoud van de uitwisseling; 5. de motieven om te geven.
- 69 Het resultaat was een omvangrijke ‘verstatelijkte’ semi-publieke sector (Van Mierlo 1989).
Zie ook intermezzo ‘Ontwikkelingsorganisaties in geldnood’.
- 70 Zie ook WRR (2012b: 174-187).
- 71 In een ANBI-controle worden de *uitgaven* van de instelling getoetst op de besteding ten
behoefte van het algemeen nut. De publicatieplicht voor ANBI-instellingen bevat geen voor-
schriften inzake de *herkomst* van ontvangsten. Zie brief van de minister voor Rechtsbescher-
ming over de transparantie van geldstromen naar maatschappelijke organisaties en beperking

van geldstromen vanuit onvrije landen, 29 maart 2018. Zie ook ministerie van Financiën (2017b: 5, 28) en over de As Soennah moskee als goed doel: Tweede Kamer, vergaderjaar 2017-2018, Aanhangsel (2269).

72 Door het progressieve belastingsysteem zijn de giften van donateurs met een hoger inkomen voor hen relatief goedkoper. Een mogelijk alternatief is vervanging van de persoonsgebonden aftrek door een heffingskorting (Hemels 2017).

73 Een BV heeft een commerciële uitstraling die geen uiting geeft aan de maatschappelijke missie. De stakeholders hebben geen zekerheid dat de onderneming maatschappelijk is en blijft. Een stichting kent geen eigenaarschap van de ondernemer, kan geen aandelen uitgeven en dat belemmert de toegang tot risicodragend kapitaal. Bij een coöperatie schrijft de wet voor dat de bestuurders van de coöperatie het belang van hun leden moeten dienen en dat strookt niet altijd met het maatschappelijk belang. Soms is ook sprake van een complexe juridische structuur met een 'voordeurstichting' die zich in het maatschappelijk verkeer presenteert, terwijl de activiteiten plaatsvinden voor rekening en risico van een BV (Helder 2014: 94; Hillen en Panhuijsen 2016).

74 Zie Nota *Voortgang modernisering van het ondernemingsrecht*, Tweede Kamer, vergaderjaar 2016-2017, 29 752, nr. 9.

75 Zestien lidstaten van de Europese Unie kennen een bepaalde juridische status voor sociale ondernemingen. Zie voor een overzicht: European Commission (2015: 51-61).

76 Zie De Wilde en Van der Waa (2015: 60).

77 Vooral deelnemers aan de loterijen van de Nederlandse Loterij zeggen dat zij dat doen om kans te maken op een grote prijs. De deelnemers aan de goededoelenloterijen zeggen hoofdzakelijk deel te nemen vanwege de steun aan goede doelen, gevolgd door het kans maken op een grote prijs, maar mogelijk gaat het hier om sociaal wenselijke antwoorden. Zie onderzoek van Blauw Research (2015: 18) naar de voorkeuren van loterijspelers (in opdracht van de Autoriteit Consument en Markt, naar aanleiding van de fusie tussen de Staatsloterij en De Lotto).

78 Ter vergelijking: loterijen droegen in 2015 523 miljoen euro bij aan goede doelen (Gouwenberg, Schuyt en Felix 2017). Het budgettaire beslag van de giftenaftrek in de inkomstenbelasting bedroeg jaarlijks ca. 330 miljoen in de periode 2008-2014 (Dialogic en Ape 2016: 7).

79 Het kansspelbeleid is binnen de EU niet geharmoniseerd. Onder voorwaarden mogen lidstaten een eigen beleid voeren op het gebied van kansspelen, bijvoorbeeld door het aanhouden van een eigen vergunningstelsel. Het Hof van Justitie van de EU heeft wel bepaald dat lidstaten bij de verlening van vergunningen in beginsel een transparante gunningsprocedure moeten hanteren.

LITERATUUR

- Andreoni, J. (1990) 'Impure Altruism and Donations to Public Goods: A Theory of Warm-Glow Giving', *The Economic Journal* 100, 401: 464-477.
- Anheier, H. (2017) 'Civil society challenged: towards an enabling policy environment', *Economics Discussion Papers*, www.economics-ejournal.org
- Baren, E. van en L. Meijjs (2017) 'Nieuwe manieren om vrijwilligerswerk te organiseren', blz. 38-50 in L. Meijjs (red.) *Filantropie in Nederland*, Den Haag: Stichting Maatschappij en Onderneming.
- Bauman, Z. (2000) *Liquid Modernity*, Cambridge: Polity Press.
- Bekkers, R. (2013) *De maatschappelijke betekenis van filantropie*, Amsterdam: Vrije Universiteit (oratie).
- Bekkers, R. (2018) 'The force of everyday philanthropy', www.renebekkers.wordpress.com
- Bekkers, R. en P. Wiepking (2011) 'A Literature Review of Empirical Studies of Philanthropy: Eight Mechanisms That Drive Charitable Giving', *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 40, 5: 924-973.
- Bekkers, R., Th. Schuyt en B. Gouwenberg (red.) (2017) *Geven in Nederland 2017*, Amsterdam: Lenthe.
- Berlin, I. (1996) *Twee opvattingen van vrijheid*, Amsterdam/Meppel: Boom.
- Bishop, M. en M. Green (2008) *Philanthrocapitalism. How the Rich can Save the World and Why We Should Let Them*, Londen: A & C Black.
- Blaauw Research (2015) *De voorkeuren van loterijspelers. Rapportage Vergunningenzaak SENS-SNS*, Rotterdam.
- Bloom, P. (2014) 'Against Empathy', *Boston Review*, September 10.
- Bogdanovic, Z., E. de Vos en P. Weijnen (2018) 'De ondernemende mecenas', *De Groene Amsterdammer*, 6 (7 februari 2018).
- Breeze, B. (2006) *UK Philanthropy's Greatest Achievements*, Londen: Institute for Philanthropy.
- Brink, G. van den (red.) (2016) *Moral Sentiments in Modern Society: A New Answer to Classical Questions*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Brink, G. van den (2017) *Moderne liefdadigheid*, Den Haag: WRR.
- Callahan, D. (2017) *The Givers. Wealth, Power, and Philanthropy in a New Gilded Age*, New York: Alfred A. Knopf.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2017) *Vrijwilligerswerk: wie doet het?*, Den Haag: CBS.
- Charities Aid Foundation (2016) *Donation States. An international comparison of the tax treatment of donations*, Kent: CAF.
- Christiano, T. (2012) 'Money in Politics', blz. 241-257 in D. Estlund (red.) *The Oxford Handbook of Political Philosophy*, Oxford: Oxford University Press.
- Commissie Code Sociale Ondernemingen (2017) *Impact First. Code Sociale Ondernemingen*, www.social-enterprise.nl/actueel/code-sociale-ondernemingen/
- Commissie Dijkhuizen (2013) *Naar een activerender belastingstelsel. Eindrapport*, Den Haag.

- Corporate Citizenship (2014) *Corporate foundations. A global perspective*, Londen: Corporate Citizenship.
- Crijns, H. 'De economie van de gift', www.socialealliantie.nl
- Cunningham, H. (2016a) 'The multi-layered history of Western philanthropy', in T. Jung, S. Philips en J. Harrow (red.) *The Routledge Companion to Philanthropy*, Londen: Routledge.
- Cunningham, H. (2016b) 'Philanthropy and its critics: a history', blz. 17-32 in B. Morvaridi (red.) *New Philanthropy and Social Justice. Debating the conceptual and policy discourse*, Bristol: Policy Press.
- Dahl, R. (2006) *On Political Equality*, New Haven/Londen: Yale University Press.
- Daly, S. (2016) 'Philanthropy as an essentially contested concept', blz. 37-38 in P. Wiekking en F. Handy (red.) *The Palgrave Handbook of Global Philanthropy*, Londen: Palgrave MacMillan.
- Davies, R. (2015) *Public Good by Private Means. How philanthropy shapes Britain*, Londen: Alliance Publishing Trust.
- Dehne, A., P. Friedrich, C. Nam en R. Parsche (2008) 'Taxation of nonprofit associations in an international comparison', *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 37, 4: 709-729.
- Derrida, J. (1997) 'The Time of the King', blz. 121-148 in A. Schrift (red.) *The Logic of the Gift. Toward an Ethic of Generosity*, New York: Routledge.
- Devisch, I. (2017) *Het empathisch teveel. Op naar een werkbare onverschilligheid*, Amsterdam: De Bezige Bij.
- Dialogic en Ape (2016) *Evaluatie giftenaftrek*, Utrecht.
- Dohmen, J. (2017) '40 controleurs voor 43.000 stichtingen', *NRC*, 7 mei.
- Doorn, L. van, H. Hoogland en M. Kromhout (2017) 'Voedselbanken tonen noodzaak van een armoedebeleid', www.socialevraagstukken.nl
- Edwards, M. (2008) *Just Another Emperor? The Myths and Realities of Philanthrocapitalism*, New York: Demos.
- Edwards, M. (2010) *Small Change. Why Business Won't Save the World*, San Francisco: Berrett-Koehler.
- Engbersen, G. (2017) *Selectiviteit van moderne liefdadigheid*, Presentatie WRR-workshop Moderne liefdadigheid, Amsterdam: Vrije Universiteit (20 april 2017).
- Engelen, E. en M. Sie Dhian Ho (red.) (2004) *De staat van de democratie. Democratie voorbij de staat*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Erasmus Centre for Strategic Philanthropy (2018) *Filantropische Fondsen in Kaart*, Rotterdam.
- Europese Commissie (2011) *Initiatief voor sociaal ondernemerschap. Bouwen aan een gezonde leefomgeving voor sociale ondernemingen in een kader van sociale economie en innovatie*, Brussel: COM (2011) 682 definitief.
- European Commission – Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion (2015) *A map of social enterprises and their eco-systems in Europe. Synthesis Report*, Luxemburg: Publications Office of the European Union.

- European Venture Philanthropy Association (2016) *The State of Philanthropy and Social Investment in Europe. The EVPA Survey 2015/2016*, www.evpa.eu.com.
- Fondation de France (2015) *An overview of philanthropy in Europe*, Parijs.
- Fortner, R. en A. Park (2018) 'Waarom de miljarden van Bill en Melinda Gates malaria niet uit zullen roeien', *De Correspondent*, www.decorrespondent.nl
- Franssen, S. en R. Bekkers (2016) *Culturele instellingen in Nederland. Veranderingen in geefgedrag, giften, fondsenwerving en inkomsten tussen 2011 en 2014*, Amsterdam: Vrije Universiteit, Werkgroep Filantropische Studies.
- Froelich, K. (1999) 'Diversification of Revenue Strategies: Evolving Resource Dependence in Nonprofit Organizations', *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 28, 3: 246-268.
- Gallie, W. (1956) 'Essentially contested concepts', *Proceedings of the Aristotelian Society* 56, 1: 167-198.
- Gilder, D. de (2017) 'Geven door bedrijven', blz. 147-177 in R. Bekkers, Th. Schuyt en B. Gouwenberg (red.) *Geven in Nederland 2017*, Amsterdam: Lenthe.
- Glahn, D. von en C. Whistler (2014) 'Social-Impact Bonds/Pay-for-Success Financing', blz. 424-457 in Salamon, L. (red.) *New Frontiers of Philanthropy. A Guide to the New Tools and Actors Reshaping Global Philanthropy and Social Investing*, Oxford: Oxford University Press.
- Gouwenberg, B. en B. Hoolwerf (2017) 'Geven door fondsen', blz. 135-147 in R. Bekkers, Th. Schuyt en B. Gouwenberg (red.) *Geven in Nederland 2017*, Amsterdam: Lenthe.
- Gouwenberg, B., Th. Schuyt en S. Felix (2017) 'Geven door kansspelen', blz. 177-191 in R. Bekkers, Th. Schuyt en B. Gouwenberg (red.) *Geven in Nederland 2017*, Amsterdam: Lenthe.
- Hanssen, O. et al. (2015) *Food Redistribution in the Nordic Region. Experiences and results from a pilot study*, Kopenhagen: Nordic Council of Ministers.
- Harchaoui, S. et al. (2015) *Filantropie en privatisering: naar een fonds voor de civil society*, Den Haag: Society Impact.
- Heithuis, E. (2017) 'Schaf alle persoonsgebonden aftrekposten af', *Nederlands Tijdschrift voor Fiscaal Recht*, 954.
- Helder, E. (2014) 'Maatschappelijke onderneming en social enterprise', *Tijdschrift voor vennootschaps- en rechtspersonenrecht*, 3: 93-100.
- Hemels, S. (2017) 'Evaluatie ANBI en giftenaftrek: handhaving verbeteren goed alternatief voor afschaffing', *Weekblad fiscaal recht*, 7180: 256-267.
- Hemels, S. (2018) *Incentivizing Donations through Taxation. Public Lecture at International Symposium 'Public Policy and Nonprofit Finance'*, 29 januari, Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Hendriks, F. (2006) *Vitale democratie. Theorie van democratie in actie*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Hillen, M. en S. Panhuijsen (2016) *B.V.m. De sociale onderneming op weg naar het Burgerlijk Wetboek*, Amsterdam: Social Enterprise NL.
- Holtwijk, I. (2015) *De mannen van de droomfabriek. Het verhaal achter het succes van de Postcode Loterij*, Amsterdam: Balans.

- Hoogenboom, M. (2007) 'Filantropie & paternalisme', *Idee: tijdschrift van het wetenschappelijk bureau van D66* 28, 2: 46-51.
- Hoogerwerf, A. (1995) *Politiek als evenwichtskunst. Dilemma's rond overheid en markt*, Alphen aan den Rijn: Samsom H.D. Tjeenk Willink.
- Hoolwerf, B. en Th. Schuyt (2017) *Giving in Europe. The state of research on giving in 20 European countries*, European Research Network on Philanthropy.
- Hoorn, E. ten en W. Stubbe (2013) *Resultaat- en Impactmeting voor goede doelen. Op weg naar beter evalueren, meten en verantwoorden van bestedingen*, Amsterdam: Centraal Bureau Fondsenwerving.
- Hudson Institute (2015) *The Index of Philanthropic Freedom 2015*, Washington, D.C.: The Center for Global Prosperity.
- Hummels, H. (2009) *Een aandeel in maatschappelijke ontwikkeling. Missiegerelateerd investeren door Nederlandse charitatieve instellingen*, Assen: Van Gorcum.
- Hummels, H. (2017) 'Hoe kan een volgend kabinet het beste sociaal ondernemerschap steunen?', *MeJudice*, www.mejudice.nl
- Hummels, H. (2018) *The 18th Sustainable Development Goal: Social Entrepreneurship in a Global Society*, Utrecht: Utrecht University.
- Ignatieff, M. (1984) *The Needs of Strangers. An essay on privacy, solidarity, and the politics of being human*, New York: Penguin.
- Illingworth, P., T. Pogge en L. Wenar (red.) (2011) *Giving Well. The Ethics of Philanthropy*, Oxford: Oxford University Press.
- Jacobs, J. (1997) *Handel en bestuur: twee stelsels. Een dialoog over morele grondslagen*, Utrecht: Jan van Arkel.
- Jonkers, P. (2017) 'Band tussen goede doel en geveer steeds commerciëler', www.nrc.nl
- Kansspelautoriteit (2018) *Jaarverslag 2017*, Den Haag.
- Kavelaars, P. (2014) 'Giftenaftrek kan worden afgeschaft', *Weekblad fiscaal recht*, 7047: 607.
- Keane, J. (2009) *The Life and Death of Democracy*, Londen: Simon & Schuster.
- Kennisland en Social Enterprise NL (2013) *Stimulansen voor de social enterprise sector. Ervaringen en lessen uit Europa*, Amsterdam.
- Kingma, V. en M. van Leeuwen (red.) (2007) *Filantropie in Nederland. Voorbeelden uit de periode 1770-2020*, Amsterdam: Aksant.
- Koele, I. (2016) 'Handen af van de giftenaftrek', www.dedikkeblauwe.nl
- Komter, A. (red.) (1997) *Het geschenk. Over de verschillende betekenissen van geven*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Komter, A. (2004) *Social Solidarity and the Gift*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Komter, A., J. Burgers en G. Engbersen (2000) *Het cement van de samenleving. Een verkennende studie naar solidariteit en cohesie*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Kremer, M., M. Bovens, E. Schrijvers en R. Went (red.) (2014) *Hoe ongelijk is Nederland? Een verkenning van de ontwikkeling en gevolgen van economische ongelijkheid*, Amsterdam: Amsterdam University Press.

- Layton, M. (2015) 'The Influence of Fiscal Incentives on Philanthropy across Nations', blz. 540- 558 in P. Wiepking en F. Handy (red.) (2015) *The Palgrave Handbook of Global Philanthropy*, Londen: Palgrave Macmillan.
- Lieshout, P. van (red.) (2016) *Sociale (on)zekerheid. De voorziene toekomst*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Liket, K. (2014) *Why 'Doing Good' is not Good Enough. Essays on Social Impact Measurement*, Rotterdam: Erasmus Research Institute of Management.
- Loo, L. van (1981) *'Den arme gegeven'. Een beschrijving van armoede, armenzorg en sociale zekerheid in Nederland, 1784-1965*, Meppel/Amsterdam: Boom.
- Maas, K. (2009) *Corporate Social Performance. From Output Measurement to Impact Measurement*, Rotterdam: Erasmus Research Institute of Management.
- MacAskill, W. (2017) 'Effective Altruism: Introduction', *Essays in Philosophy* 18, 1: 1-5.
- MacIntyre, A. (2007) *After Virtue. A study in moral theory*, Londen: Duckworth.
- Manifest (2014) *Er waart een golf van idealisme door Nederland* (onder redactie van Th. Schuyt en E. Mariani, 24 april 2014).
- Manifest (2017) *Filantropie is onmisbaar voor onze samenleving* (ondertekend door brede coalitie binnen de filantropische sector, 12 april 2017).
- Mauss, M. (2014) (oorspr. 1923-1924) *Essay over de gift*, Amsterdam: Boom.
- Mazzucato, M. (2015) *De ondernemende staat. Waarom de markt niet zonder overheid kan*, Amsterdam: Nieuw Amsterdam.
- McGoey, L. (2012) 'Philanthrocapitalism and its critics', *Poetics* 40, 185-199.
- McGoey, L. (2015) *No Such Thing as a Free Gift. The Gates Foundation and the Price of Philanthropy*, Londen/New York: Verso.
- McKinsey & Company (2016) *Scaling the impact of the social enterprise sector*, Amsterdam.
- Meijs, L. (2012) 'Burgers: meepraten en emanciperen', www.publicspace.nl
- Meijs, L. (red.) (2017) *Filantropie in Nederland*, Den Haag: Stichting Maatschappij en Onderneming.
- Meijs, L. (2017a) 'Vrijwillige energie', blz. 28-38 in L. Meijs (red.) *Filantropie in Nederland*, Den Haag: Stichting Maatschappij en Onderneming.
- Meijs, L. (2017b) *Impact op drie niveaus. Over de verschillende impact van interventies, vermogensfondsen en filantropie*, Lezing voor Kansfonds en FIN, 23 november.
- Meijs, L. en M. de Ritter (red.) (2015) *Sociaal ondernemerschap. De beweging naar nieuwe hybride modellen voor een andere toekomst*, Den Haag: Stichting Maatschappij en Onderneming.
- Meijs, L. en E. Venema (2018) 'Gebruik de opbrengst van privatisering voor een maatschappelijk fonds', *Het Financieele Dagblad*, 23 januari.
- Merton, R. (1968) 'The Matthew Effect in Science', *Science* 159, 3810: 56-63.
- Mierlo, J. van (red.) (1989) *Particulier initiatief in de klem. Gemangeld tussen politiek en markt*, Lochem: De Tijdstroom.
- Ministerie van Financiën (2017a) *Evaluatie uitvoering giftenaftrek*, Den Haag.
- Ministerie van Financiën (2017b) *Evaluatie van de praktijk rondom ANBI's en SBBI's*, Den Haag.

- Monbiot, G. (2018) *Uit de puinhopen. Een nieuwe politiek in een tijd van crisis*, Rotterdam: Lemniscaat.
- Moody, M. (2016) 'Seek to do good, but do no harm', blz. 270-276 in M. Moody en B. Breeze (red.) (2016) *The Philanthropy Reader*, New York: Routledge.
- Moody, M. en B. Breeze (red.) (2016) *The Philanthropy Reader*, New York: Routledge.
- Najam, A. (2000) 'The Four-C's of Third Sector-Government Relations. Cooperation, Confrontation, Complementarity, and Co-optation', *Nonprofit Management & Leadership* 10, 4: 375-396.
- Nauta, H. (2017) 'Een betere wereld begint bij het bedrijfsfonds', *Trouw*, 9 april 2017.
- OECD (2018) *Private Philanthropy for Development. The Development Dimension*, Parijs: OECD Publishing.
- OECD/European Commission (2013) *Policy Brief on Social Entrepreneurship. Entrepreneurial Activities in Europe*, Luxemburg: Publications Office of the European Union.
- Payton, R.L. en M.P. Moody (2008) *Understanding Philanthropy. Its Meaning and Mission*, Bloomington/Indianapolis: Indiana University Press.
- PwC (2018) *Prille kansen: de samenwerking tussen sociale ondernemingen en gemeenten in Nederland*, www.pwc.nl
- Regeerakkoord 2017-2021 *Vertrouwen in de toekomst* (2017).
- Reich, R. (2011) 'Toward a Political Theory of Philanthropy', blz. 177-196 in P. Illingworth, T. Pogge en L. Wenar (red.) *Giving Well. The Ethics of Philanthropy*, Oxford: Oxford University Press.
- Reich, R. (2016) 'On the Role of Foundations in Democracies', blz. 64-82 in R. Reich, C. Cordelli en L. Bernholz (red.) *Philanthropy in Democratic Societies. History, Institutions, Values*, Chicago: University of Chicago Press.
- Reich, R., C. Cordelli en L. Bernholz (red.) (2016) *Philanthropy in Democratic Societies. History, Institutions, Values*, Chicago: University of Chicago Press.
- Robeyns, I. (2017a) *Wellbeing, Freedom and Social Justice. The Capability Approach Re-Examined*, Cambridge: Open Book Publishers.
- Robeyns, I. (2017b) 'Having too much', *NOMOS LVIII: Wealth. Yearbook of the American Society for Political and Legal Philosophy*, New York: NYU Press.
- Rosanvallon, P. (1981) *La crise de l'État-providence*, Parijs: Seuil.
- Rosanvallon, P. (2008) *Counter-Democracy. Politics in an Age of Distrust*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Rosanvallon, P. (2012) *Democratie en tegendemocratie*, Amsterdam: Boom.
- Röthler, D. en K. Wenzlaff (2011) *Crowdfunding Schemes in Europe*, European Expert Network on Culture.
- Sahlins, M. (2017) *Stone Age Economics*, New York: Routledge.
- Salamon, L. (red.) (2014a) *New Frontiers of Philanthropy. A Guide to the New Tools and Actors Reshaping Global Philanthropy and Social Investing*, Oxford: Oxford University Press.
- Salamon, L. (2014b) *Leverage for Good. An Introduction to the New Frontiers of Philanthropy and Social Investment*, Oxford: Oxford University Press.

- Samenwerkende Brancheorganisaties Filantropie en ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2012) *Ontwikkelgids ten behoeve van de verspreiding van gemeenschapsfondsen in Nederland*, Delft: Charistar.
- Savater, F. (1998) *Goed samen leven*, Utrecht: Bijleveld.
- Schrijvers, E., A.-G. Keizer en G. Engbersen (red.) (2015) *Cultuur herwaarderen*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Schulz, M., M. van der Steen en M. van Twist (2013) *De koopman als dominee. Sociaal ondernemerschap in het publieke domein*, Den Haag: Boom Lemma.
- Schuyt, K. (2006) *Steunberen van de samenleving. Sociologische essays*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Schuyt, Th. (2001) *De filantropische sector en 'philanthropic studies' in Nederland. Wetenschappelijke belangstelling voor een maatschappelijke sector in wording*, Houten/Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Schuyt, Th. (2012) *Inleiding in filantropie en filantropiewetenschap*, Utrecht: Uitgeverij de Graaff.
- Schuyt, Th. (2014) 'Leer omgaan met particulier initiatief', www.binnenlandsbestuur.nl
- Schuyt, Th. (2015) 'Philantropie dynamique'; *over de sociologische betekenis van de herintrede van een sector*, Maastricht: Maastricht University (oratie).
- Schuyt, Th., E. Mariani en S. Felix (2017) 'Nalatenschappen', blz. 117-135 in R. Bekkers, Th. Schuyt en B. Gouwenberg (red.) *Geven in Nederland 2017*, Amsterdam: Lenthe.
- SEO Economisch Onderzoek (2017) *Financiële consequenties beleidsopties herinrichting loterijmarkt*, Amsterdam: SEO.
- Simmel, G. (1907) 'Dankbaarheid. Ein soziologischer Versuch', *Der Morgen* 1, 19: 593-598.
- Singer, P. (2017) *Effectief altruïsme*, Rotterdam: Lemniscaat.
- Sociaal-Economische Raad (2010) *Overheid én markt: het resultaat telt! Voorbereiding bepalend voor succes*, Den Haag.
- Sociaal-Economische Raad (2015) *Sociale ondernemingen: een verkennend advies*, Den Haag.
- Social Enterprise NL (2016) *Social Enterprise Monitor 2016*, Amsterdam.
- Society Impact (2016) *Health Impact Bond. Innovatieve financiering voor innovatieve zorg*, Den Haag: Society Impact.
- Society Impact Platform en Ernst & Young (2013) *Social Impact Bonds. Een verkenning naar de kansen van een innovatief financieringsinstrument*, Den Haag: Society Impact Platform.
- Soskis, B. (2014) 'The Importance of Criticizing Philanthropy', *The Atlantic*, www.theatlantic.com
- Soskis, B. (2017) 'George Soros and the Demonization of Philanthropy', *The Atlantic*, www.theatlantic.com
- Stam, E. en N. Bosma (2016) 'Nederland is nog niet rijp voor sociaal ondernemerschap', *Sociale Vraagstukken*, www.socialevraagstukken.nl
- Stedennetwerk G40 (2018) *Meer impact met sociaal ondernemerschap. Roadmap voor gemeenten* (2^e druk).
- Swaan, A. de (2015) 'Valse verwachtingen van de filantropie', *Sociale Vraagstukken*, 2: 36-39.

- Sulek, M. (2010a) 'On the Modern Meaning of Philanthropy', *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 39, 2: 193-212.
- Sulek, M. (2010b) 'On the Classical Meaning of Philanthrôpía', *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 39: 3: 385-408.
- Tongeren, P. van (2015) *Dankbaar. Denken over danken na de dood van God*, Zoetermeer: Klement.
- Trommel, W. (2009) *Gulzig bestuur*, Den Haag: Lemma.
- Trommel, W. (2018) *Veerkrachtig bestuur. Voorbij neoliberale drift en populistische kramp*, Den Haag: Boom.
- Twist, M. van (2006) 'Zoeken naar innovatie-impulsen: beheersen of bevorderen van hybriditeit', blz. 387-399 in T. Brandsen, W. van de Donk en P. Kenis (red.) *Meervoudig bestuur. Publieke dienstverlening door hybride organisaties*, Den Haag: Lemma.
- Venema, E. (2018) 'De casus Van den Ende: onze filantropie lijdt aan schizofrenie', www.dedikkeblauwe.nl
- Venema, E. en Ch. Groenhuijsen (2017) *De Dikke Blauwe 4. Alles over doneren & sociaal investeren. Jaargids 2017-2018*, Amsterdam: Lenthe.
- Verloop, W. en M. Hillen (2014) *Verbeter de wereld, begin een bedrijf. Hoe social enterprises winst voor iedereen creëren*, Amsterdam/Antwerpen: Business Contact.
- Vermeulen, M. (2017) 'Zo verdeelt de Postcode Loterij 5 miljard onder mensen zonder lot', *De Correspondent*, www.decorrespondent.nl
- Visser, M., M. Gesthuizen en P. Scheepers (2018) 'The crowding in hypothesis revisited: new insights into the impact of social protection expenditure on informal social capital', *European Societies* 20, 2: 257-280.
- Waal, F. de (2009) *Een tijd voor empathie. Wat de natuur ons leert over een betere samenleving*, Amsterdam/Antwerpen: Contact.
- Walzer, M. (1983) *Spheres of Justice. A Defence of Pluralism and Equality*, Oxford: Blackwell.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2000) *Het borgen van publiek belang*, Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2012a) *Publieke zaken in de marktsamenleving*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2012b) *Vertrouwen in burgers*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Wiepking, P. en R. Bekkers (2017) 'De acht mechanismen achter geefgedrag: waarom geven mensen geld aan goede doelen?', blz. 82-92 in L. Meijjs (red.) (2017) *Filantropie in Nederland*, Den Haag: Stichting Maatschappij en Onderneming.
- Wiepking, P. en F. Handy (red.) (2015a) *The Palgrave Handbook of Global Philanthropy*, Londen: Palgrave Macmillan.
- Wiepking, P. en F. Handy (2015b) 'Explanations for Cross-National Differences in Philanthropy', blz. 9-25 in P. Wiepking en F. Handy (red.) (2015) *The Palgrave Handbook of Global Philanthropy*, Londen: Palgrave Macmillan.

- Wiepking, P. en F. Handy (2015c) 'The Practice of Philanthropy: The Facilitating Factors from a Cross-National Perspective', blz. 597-624 in P. Wiepking en F. Handy (red.) (2015) *The Palgrave Handbook of Global Philanthropy*, Londen: Palgrave Macmillan.
- Wilde, M. de en L. van der Waa (2015) 'Het vergroten van de financieringsmogelijkheden voor sociaal ondernemerschap', in L. Meijs en M. de Ritter (red.) *Sociaal ondernemerschap. De beweging naar nieuwe hybride modellen voor een andere toekomst*, Den Haag: Stichting Maatschappij en Onderneming.
- Wit, A. de en R. Bekkers (2017a) 'Geven door huishoudens', blz. 95-117 in R. Bekkers, Th. Schuyt en B. Gouwenberg (red.) *Geven in Nederland 2017*, Amsterdam: Lenthe.
- Wit, A. de en R. Bekkers (2017b) 'Geven van tijd: vrijwilligerswerk', blz. 191-203 in R. Bekkers, Th. Schuyt en B. Gouwenberg (red.) *Geven in Nederland 2017*, Amsterdam: Lenthe.
- Wit, A. de (2018) *Philanthropy in the welfare state. Why charitable donations do not simply substitute government support*, Amsterdam: Vrije Universiteit (dissertatie).
- Wijkerslooth, S.A.M. de (2016) 'Het Validatiestelsel Filantropie, transparantie van en toezicht op ANBI's', *Fiscaal Tijdschrift Vermogen*, 43: 5-13.
- World Inequality Lab (2017) *World Inequality Report 2018*, www.wir2018.wid.world
- Žižek, S. (2011) *Eerst als tragedie, dan als klucht*, Amsterdam: Boom.
- Zoeteman, B. en J. Slabbekoorn (2014) *Over corruptie en herontdekking van de filantropie. Een onderzoek uitgevoerd in opdracht van de Stichting Triodos Foundation*, Tilburg: Telos.